

Rehoľa antonitov a jej rozšírenie v stredovekom Uhorsku

ADRIANA REŤKOVSKÁ

Krajský pamiatkový úrad Žilina, pracovisko Martin

Súčasnú znalosť o stredovekých mníšskych reholiach majú ešte nejednu Terra incognita. Biele miesta na mape krajiny a nášho poznania predstavujú špitálne a rytierske rehole, zohrávajúce dôležitú, lokálne až nezastupiteľnú úlohu na poli sociálnej starostlivosti, zabezpečenia ochrany obchodných a pútnických ciest, šírenia kresťanskej viery, vzdelanosti a kultúry. Takou bola dnes už takmer neznáma rehoľa antonitov.

Vznik špitálneho laického bratstva

Antoniti sa ako kresťanské spoločenstvo sformovali v závere 11. storočia, v období oživenia náboženského života, vzrastajúceho kultu svätých prejavujúcim sa masovými púťami k miestam uloženia ich ostatkov, snahy po obrode a zjednotení cirkvi, v roku vyhlásenia prvej krížovej výpravy za oslobodenie Svätej zeme. Laicke bratstvo zasvätené sv. Antonovi Pustovníkovi založil v roku 1095 francúzsky rytier Gaston de Valloire v malej dedinke La Motte-Saint-Didier,¹ neskôr premenovanej na Saint-Antoine-l'Abbaey, neďaleko biskupského mesta Vienna v oblasti Isère na juhovýchode Francúzska.

Oheň sv. Antona

Gaston založil špitálne bratstvo na znak vďaka za zázračné uzdravenie svojho syna Guèrina z choroby ergotizmu, nazývaným *ignis sacer*, alebo *ignis occultus* (svätý, posvätný alebo skrytý oheň), medzi ľudom známy ako *oheň sv. Antona*.² Toto ochorenie v stredovekej západnej Európe a najmä vo Francúzsku veľmi rozšírené, malo svoj pôvod v

¹ V skromnom kostolíku podhradnej osady s pôvodným názvom La Motte-aux-Bois sa uchovávali relikvie sv. Antona Pustovníka, o ktoré sa starali benediktíni z materského kláštora Montmajour v Arles, až neskôr prešli spolu s kostolom a kláštorom pod správu antonitov. ADVIELLE, V. 1883. *Histoire de l'Ordre hospitalier de Saint Antoine de Viennois et de ses commanderies et prieurés*. s. 4.

² ADVIELLE, V. 1883, s. 9.

konzumácii chleba z obilnín napadnutých parazitickou hubou.³ Dochádzalo k masovým otravám celých oblastí, v ktorých sa jedol chlieb z nakazeného obilia. Chorí trpeli mučivým pocitom pálenia v končatinách, ich postupným odumieraním v dôsledku zúženía hladkých svalov a obmedzenia prietoku krvi, čo často viedlo ku gangréne a následne k smrti. Gaston so svojím synom a ôsmymi spolubratmi 27. júna 1095 kúpili v La Motte dom, ktorý pomenovali *Maison de l'Aumône*,⁴ alebo *Domus elemosinariae* (Dom almužny, alebo Dom milosrdenstva). V ňom zriadili útulok pre pútnikov, ktorí sa prichádzali modliť do miestneho pútného kostola uchovávaťceho ostatky sv. Antona Pustovníka, a tiež prvý civilný špitál, slúžiaci najmä pre chorých na ergotizmus. Členovia bratstva sa nazývali *Frères l'Aumône* (Bratia almužny), neskôr podľa svojho patróna sv. Antona Pustovníka antoniti. Antoniti postihnutým pomáhali podávaním kvalitného chleba a vína zmiešaného s liečivými bylinami, tiež protizápalovou bylinnou masťou nazývanou *balzam sv. Antona*. V nevyhnutných prípadoch záchrany života ergotikov pristupovali k chirurgickým metódam, vykonávali amputácie končatín napadnutých gangrénou. Antoniti využívajúci inovatívne vedecké medicínske postupy sa vypracovali na uznávaných ošetrovateľov a liečiteľov. Vo svojom materskom kláštore sa postupne špecializovali na liečbu pacientov podľa ochorenia v samostatne budovaných špitálnych oddeleniach. Už za pôsobenia druhého veľmajstra Štefana bol pred rokom 1131 vybudovaný druhý špitál, väčší ako ten prvý, nazvaný *Grand Hôpital*, alebo *Hôpital des Démembrés* (Veľký špitál, alebo Špitál mrzákov). Po roku 1342 za Guillaume Mitte pristavali jeho pobočky, Nový špitál a špitál na liečbu

³ Prvý raz bola táto choroba vedecky popísaná a pomenovaná ako *Ergotismus gangraenosus* a *Ergotismus convulsivus* až v 17. storočí. MISCHLEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden und seine Generalpräzeptoreien für die Niederlassungen in der Schweiz. In *Helvetia Sacra. Die Antoniter, die Chorherren vom Heiligen Grab in Jerusalem und die Hospitaliter vom Heiligen Geist in der Schweiz*, Bd IV/4, Basel und Frankfurt am Main : Verlag Helbing & Lichtenhahn, 1996, s. 37.

⁴ RAUCH, Jacob. 1957. Der Antoniterorden. In: *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, Vol. 9, 1957, s. 35. Opatrnejšie datuje založenie *Maison de l'Aumône* do obdobia okolo roku 1100 Mischlewski.

chorých na ergotizmus. Pre chorých pútnikov bol okolo roku 1380 zriadený *Hôpital Saint-Jaques* (Špitál sv. Jakuba).⁵

Od laického bratstva po rehoľnú ustanovizeň

Laicke bratstvo antonitov získalo povolenie na svoju činnosť od pápeža Urbana II. už v roku svojho vzniku (1095) na koncile v Clermonte, známym predovšetkým pápežským vyhlásením výzvy na organizovanie prvej križiackej výpravy za oslobodenie Svätej zeme. Pri príležitosti posvätenia novej baziliky v Saint-Antoine a po návšteve antonitského špitála vydal pápež Calixt II. v roku 1119 bulu v prospech ochrany majetku nového špitálneho bratstva.⁶

Reformné snaženie veľmajstra Bruna de Sens vyústilo v roku 1202 do konsolidácie pomerov spoločenstva antonitov a vydania záväzných pravidiel pre ich komunitný život, ktoré majú charakter stanov mníšskeho rádu. Hlavné ustanovenia sa týkali volieb veľmajstra, zavedenia jednotného odevu pre členov komunity, pravidiel každodenného komunitného života, stravovania, povinností pre duchovných a laikov. Ustanovovali každoročné stretnutie *Chapitre général* (Generálnej kapituly), konanej zo začiatku deň po sviatku sv. Antona Pustovníka, na ktorej *les Maîtres des Commanderies et le Grand-Maître* (velitelia komandérii a veľmajster) sa zodpovedali za svoju správu. Neskôr sa termín Generálnej kapituly presunul na sviatok Nanebovstúpenia Pána (štyridsať dní po Veľkej noci), pričom sa jej mali povinnosť zúčastniť predstavitelia generálnych preceptorátov vzdialených od materského kláštora menej ako desať dní pešej cesty a z odľahlejších centrálnych sídel každé tri roky.⁷ Veľmajster sa staral o potreby všetkých bratov a mal plnú moc nad ostatnými antonitskými domami a kláštormi, ktoré potvrdzoval alebo rušil. V prípade vážneho rozhodnutia bol povinný zvolať členov poradného zboru a vypočuť si ich názor, pričom mal právo vlastného rozhodnutia, ktoré musel dodržať. Poslušnosť voči veľmajstrovi bola nevyhnutná a pre všetkých členov rehole záväzná.⁸

⁵ MISCHLEWSKI, A. 1958. *Der Antoniterorden in Deutschland*. Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte. Limburg, Trier, Mainz, Speyer. a. Rh., 1958, s. 39 – 69.

⁶ ADVIELLE, V. 1883, s. 11.

⁷ RAUCH, J. 1957, s. 42.

⁸ ADVIELLE, V. 1883, s. 16-17.

Hoci sa spoločenstvo antonitov úspešne rozrastalo, v materskom Saint-Antoine pôsobilo v skromných podmienkach špitálnych domov a popri benediktínmi spravovanom kostole, bez vlastného kláštora a kaplnky. Až v roku 1208 antoniti dostali povolenie od viennenského biskupa Humberta, následne aj od pápeža Innocenta III., na otvorenie oratória bratstva pri *Domus elemosinariae* v Saint-Antoine. Ďalšia výsada bola antonitom udelená až po dvadsiatichpiatich rokoch, keď mohli popri špitáloch zakladať cintoríny.⁹

Bulou pápeža Innocenta IV. v roku 1247 bolo schválené kresťanské spoločenstvo *Fratres ordinis sancti Anthonii* pôsobiace v konventných domoch *Domus pauperum Sancti Antonii*, v ktorých malo žiť podľa regule sv. Augustína ako samostatná rehoľa patriaca priamo pod správu Svätej stolice.¹⁰ Po uznaní spoločenstva antonitov za regulérnu cirkevnú reholu bolo možné začať so stavbou budovy konventu pozostávajúcej z refektoria, dormitoria, kapitulnej siene a bibliotéky.¹¹ Nová rehoľa bola významne podporovaná nasledujúcimi pápežskými výsadami vplyvujúcimi na jej celkový rozvoj a úspech. Rozhodnutím pápeža Klementa IV. v roku 1267 antoniti získali kostol a benediktínsky kláštor v Saint-Antoine do vlastníctva a konečne tak mali svoje dôstojné materské sídlo.

Významný predel v dejinách antonitskej rehole prinášajúci radikálnu zmenu v jej organizácii predstavovala bula pápeža Bonifáca VIII. *In dispositione ministrorum ecclesiae* vydaná v roku 1297, ktorá určila konečnú podobu stanov rehole antonitov. Rehoľa sa zmenila z rytierskej na kanonickú. Na čele materského kláštora v Saint-Antoine už nestál veľmajster, ale opát, ktorému boli podriadení opáti a členovia všetkých antonitských kláštorov kresťanského sveta. Antoniti sa oficiálne začali nazývať *Canonici Regulares Sancti Anthonii* (skratkou *CRSAnt*), a tiež podľa diecézy svojho materského kláštora *Canonici monasterii sancti Antonii Viennensis*. Antoniti aj ako kanonici si ponechali svoje predchádzajúce rehoľné pravidlá a naďalej sa venovali plneniu svojho hlavného poslania, ktorým bola starostlivosť o chorých.

⁹ MISCHEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden und seine Generalpräzeptoreien für die Niederlassungen in der Schweiz. s. 43.

¹⁰ ADVIELLE, V. 1883, s. 16-17.

¹¹ MISCHEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden und seine Generalpräzeptoreien für die Niederlassungen in der Schweiz. s. 43

Organizácia rehole

Antonitské kláštory so špitálmi podliehali pod prísnu centrálnu správu kláštora v Saint-Antoine riadenú ako u rytierskych reholí. Na čele materského kláštora stál veľmajster - *Grand Maître*, volený vždy len z radov francúzskych šľachticov. Tento titul obdržal pri zvolení do čela *Les Hospitaliers de la Maison de l' aumône* (Špitálnici z Domu almužny) nástupca zakladateľa rehole Gastona de Valoir (okolo 1100 – 1120) burundský gróf Štefan (1120 – 1131)¹² a preberali ho jeho nástupcovia až po v poradí pätnásteho veľmajstra Aymona de Montagne (1274 – 1316), ktorý bol po zmene rehole na kanonickú v roku 1297 vymenovaný za opáta. Rehoľu antonitov zo začiatku tvorili len laici. Až druhý veľmajster Štefan bol viennenským arcibiskupom vysvätený na kňaza. Kríž sv. Antona ako rehoľný znak zaviedol štvrtý veľmajster Guillaume le Roux, ktorý bol vo funkcií do roku 1181. Za Falka I. (1208 – okolo 1220) sa špitálne bratstvo úplne konštituovalo a postavilo nový kostol zasvätený Matke Božej, stojaci až do 17. storočia.¹³

Do vedúcej funkcie kláštora v Saint-Antoine, ako aj všetkých dcérskych kláštorov, boli po roku 1297 menovaní opáti. Opát bol po dohode s voľbou konventu materského kláštora menovaný priamo pápežom. Funkčné obdobie opáta bolo až do konca jeho života. Mal právo vymenovať opátov dcérskych kláštorov, priora a cellerara. Opátovi radil poradný zbor štyroch konzultantov, ktorí sa pravidelne schádzali pri rozhodovaní o dôležitých veciach ako bolo založenie nového kláštora, v náboženských otázkach, postupoch v hospodárení kláštora atd. Medzi najvýznamnejších opátov v Saint-Antoine patrili Guillaume Mitte, Pierre Lobet, Artaud de Grandval, Jean de Polley, Humbert de Brion. Posledný opát Théodore de St-Chamond tu pôsobil až do roku 1526.¹⁴ V rehoľnej

¹² ADVIELLE, V. 1883, s. 11-12.

¹³ RAUCH, Jacob. 1957. Der Antoniterorder. In: *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, Vol. 9, 1957, s. 36.

¹⁴ Zoznam predstavených kláštora St-Antoine a obdobie ich pôsobenia (to je u viacerých historikov odlišné) uvádza MISCHLEWSKI, A. 1996. *Einleitung der Antoniterorden ...* na s. 52.

Grands-Mâtres: Gaston (ca. 1100), Etienne I. (+1131?), Guillaume Roux (11.?.), Pierre Soffred (1181-1199), Burnon de Lens (1199-1205), Falco (ca.1208-1220), Jocelin (1223/4), Etienne II. (1230-1237), Lantelme (po 1237-1241), Falque Mathion (1242-1254), Guillaume Soffred (1254-1262), Ponce Roux (+1267), Guillaume Daniel (1267-1273), Etienne III. (1273-1274).

hierarchií hneď po opátovi nasledoval prior, ktorý riadil praktické zabezpečenie chodu kláštora, ako napr. distribúciu potravín, rozdávanie almužien núdznym, opateru a liečbu chorých. Hlavným pomocníkom priora bol *cellerar* (*kletar*, *kvestor*), ekonomický vodca kláštora. Rehoľné spoločenstvo v jednotlivých kláštoroch pozostávalo z kňaza, laikov a konveršov. Starostlivosť o pútnikov a chorých zabezpečoval po duchovnej stránke kňaz, po materiálnej mnísi a konverši, ktorí vykonávali aj ostatné fyzické práce. V kláštorných špitáloch, majúcich na starosti väčšie množstvo chorých oboch pohlaví, pracoval popri mníchoch aj tím laických ošetrovateľov, mužov i žien.¹⁵

Stanovy antonitov, aj po reforme rehole v roku 1477, zdôrazňovali prísnu centralizáciu v organizácii rehoľného spoločenstva. Všetci jeho členovia, bez ohľadu na miesto ich pôsobenia, boli podriadení materskému kláštoru Saint-Antoine. Tento princíp absolútnej jednoty rehole nezohľadňoval špecifiká preceptorátov v rozličných krajinách sveta, čo neskôr viedlo k ostrým konfliktom niektorých preceptorov s centrálnym vedením.¹⁶

Charitatívna zbierka

Ludové zbierky za účelom výstavby a rekonštrukcie kresťanských kostolov sa vo Francúzsku rozšírili najmä od polovice 11. storočia. Rehoľa antonitov praktizovala samostatnú každoročnú charitatívnu zbierku, nazývanú *kvešta* (z latinského *quaestus* - výťažok, zisk), ktorá prebiehala na území každého preceptorátu. Kvešta sa stala hlavným zdrojom príjmov rehole. Zbierku vykonávali vybraní členovia rehole, ktorí podnikali v príslušných okrskoch jednotlivých antonitských kláštorov cesty, tzv. *viagia*.¹⁷ Vďaka svojej obetavej a dobre organizovanej starostlivosti

Abbés: Aymon de Montagne (1274-1316), Ponce de Layrac (1316-1328), Guillaume Mitte (1328-1342), Pierre Lobet (1342-1369), Ponce Mitte (1369-1374), Bertrand Mitte (1374-1389), Géronton de Châteauneuf (1389-1410), Hugues de Châteauneuf (1410-1418), Falques de Monthenu (1418), Artaud de Grandval (1418-1427), Jean de Polley (1427-1438), Humbert de Brion (1438-1459), Benoît de Montferrand (1460-1470), Jean Jouguet (1470-1482), Antoine de Brion (1482-1490), Antoine de Rochemaure (1490-1493), Pierre de l'Aire (1493-1495), Théodore de St-Chamond (1495-1526).

¹⁵ MISCHELEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden und seine Generalpräzeptorien für die Niederlassungen in der Schweiz. s. 38.

¹⁶ RAUCH, J. 1957. Der Antoniterorden. s. 39.

¹⁷ RAUCH, Jacob. 1950. Die Almosenfahrten der Höchster Antoniter am Ausgang des Mittelalters. In: *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, Vol. 2, 1950, s. 163.

o chorých mala rehoľa v období stredoveku veľký vplyv na vtedajšiu spoločnosť a verejná mienka jej bola naklonená. Ľudia sa do svätoantonskej zbierky zapájali štedrými príspevkami predovšetkým finančného charakteru. Kvešta sa stala každoročným rituálom v kalendári kresťanských sviatkov a podujatí. Rehoľou poverení vyberači almužny popri žobraní ponúkali na predaj predmety s náboženskou tematikou a liečivé bylinky, pričom zašli aj do tých najodľahlejších usadlostí. Výťažok zo zbierky, svedomito evidovaný v tzv. *diariach*, bol prostredníctvom slávnostnej procesie veľkého počtu veriacich nesúcich relikviáre s ostatkami sv. Antona, odovzdaný príslušnému antonitskému kláštoru. Vyberanie zbierky výrazne obmedzil až Tridentský koncil (1545-1563), čo malo závažný dopad na ekonomickú stránku antonitských kláštorov.

Dve charakteristické zložky praktického života rehole antonitov – vyberanie almužny a pasenie čried ošípaných, ktoré sa realizovali na určitom vymedzenom území, si v snahe predchádzania stretu záujmov jednotlivých antonitských sídel vyžiadali organizačne vyčlenenie priestoru medzi jednotlivými kláštorami. Dom alebo kláštor antonitskej rehole bol vo Francúzsku označovaný bez ohľadu na veľkosť – komenda (*commanderie*) a viedol ho ako pri rytierskych reholiach komtúr (tiež nazývaný *commendator*, *magister*, *rector*). Vo väčších kláštoroch bol volený ešte prior (*prior domus*). Správna jednotka zložená z niekoľkých kláštorov alebo domov sa nazývala *bailia* a rešpektovala existujúce cirkevné hranice diecéz alebo dekanátov. Väčšia organizačná oblasť pozostávajúca z jednej alebo viacerých bailií sa označovala pojmom preceptorát. Najvýznamnejšie preceptoráty boli povýšené na generálne preceptoráty, podliehajúce priamo pod správu materského kláštora v Saint-Antoine. Centralizácia riadenia antonitských kláštorov bola posilnená aj tým, že do čela jednotlivých preceptorátov boli volení francúzski šľachtici, členovia rehole materského kláštora. Príslušnosť do konkrétnej bailie sa evidovala u chorých liečených v jednotlivých antonitských špitáloch, ktoré boli medzi sebou informačne prepojené a systémovo organizované v rámci preceptorátov. V prípade, že chorý pochádzal z mesta alebo obce patriacej do inej bailie než tej, v ktorej bol prijatý na ošetrovanie, upovedomil sa o tom príslušný kláštorový špitál, prípadne bol pacient na ďalšiu liečbu prevezený do špitála vo svojom okrsku.

Udeľovanie výsad

Antoniti, zakladajúci si svoje kláštory v mestách, ako aj v osadách pri dôležitých obchodných a pútnických cestách, dostávali do vlastníctva rozsiahle pozemky a boli im udeľované výsady zakladať rybníky, prevádzkovať mlyny, vyberať mýto i žobrať, z čoho výnosy použili na chod špitálov, sirotincov a starobincov, útulkov pre chudobných a pútnikov. Ich vysoká angažovanosť v terapiách chorých na ergotizmus a nákazlivé choroby z nich urobila špecializovaných odborníkov, čo koncom 13. storočia ocenil pápež Mikuláš IV., keď ich poveril starostlivosťou nad zdravím pápežskej kúrie. Túto výsadu potvrdil pápež Bonifác VIII., veľký dobrodinec antonitov, udelením titulu *Prior curiae Romanae* pre správu ošetrovania chorých pápežského dvora, ktorý reholi náležal až do jej zániku.¹⁸

Antoniti získali právo voľného pasenia ošípaných, pretože pri výrobe liečivých balzamov používali bravčovú masť. Ošípané patriace k majetku rehole boli označené antonitským krížom, okolo krku nosili zavesený zvonček a porázané boli 17. januára na sviatok sv. Antona Pustovníka.

Antonitské špitále mali zabezpečené dodávky múky, ktoré oficiálne nariaďovala bula pápeža Bonifáca VIII. z roku 1297. Na území svojich preceptorátov, ktoré sa rozprestierali od severného Škótska až po Svätú zem, antoniti každoročne vyberali charitatívnu zbierku pre svoje kláštorne špitále, podporenú niekoľkými pápežskými dekrétmi. Ako prvý vydal povolenie pápež Klement IV. pre organizovanie zbierok k podpore antonitských špitálov obsiahnuté v bule *Ex parte dilectorum* v roku 1265. Toto právo bolo opätovne potvrdzované nasledujúcimi pápežmi. Ako posledný ho vydali pápeži Klement VII. v bule *Rationi congruit* v roku 1523 a Pavol III. v roku 1536. Až Tridentský koncil túto zbierku výrazne obmedzil. Klement VII. v pápežskej bule zároveň potvrdil práva antonitov na správu svojich majetkov, ktoré im nemali byť odnímané, ďalej právo žobrať a získané prostriedky použiť na starostlivosť o chorých a núdznych.

Patrón rehole sv. Anton Pustovník a jeho kult

Hlavným patrónom antonitov bol sv. Anton z Komy (nazývaný

¹⁸ RAUCH, J. 1957. Der Antoniterorder. s. 42.

tiež Veľký, Pustovník a Opát), jeden z prvých egyptských pustovníkov 4. storočia po Kristovi, ochranca všetkých mníchov.¹⁹ Jeho ostatky boli v druhej polovici 11. storočia prenesené z Konštantínopola do francúzskej podhradnej osady La Motte Saint-Didier, kde boli uložené v miestnom malom farskom kostole Panny Márie. Množstvo pútnikov prichádzajúcich k hrobu svätca podnietilo prestavbu kostola na väčší a zmenu jeho patrocinia na sv. Antona Pustovníka ako aj názvu obce na Saint-Antoine. Správu pútného kostola vykonávali benediktíni z Montmajour pri Arles, ktorí si tu vybudovali svoj kláštor.²⁰ Pri kostole sv. Antona a pod jeho patronátom vzniklo spoločenstvo antonitov, ktoré sa po konsolidovaní na rehoľu a rozšírení do celého kresťanského sveta zaslúžilo o veľkú popularizáciu kultu tohto svätca. Po pridelení kostola a kláštora antonitom a odchode benediktínov boli pozostatky sv. Antona v roku 1491 prenesené do farského kostola St. Julien v Arles.²¹ Sv. Antonovi boli zasvätené viaceré antonitské kostoly a kaplnky s jeho vyobrazeniami v sochách a na nástenných i tabuľových oltárnych maľbách. Svätec je zobrazovaný v podobe starca s dlhou bradou odetého v mníšskom habite, inokedy v opátskom rúchu. V ruke takmer vždy drží palicu, niekedy ukončenú do pravého uhla ako pastierska palica,²² alebo dvojítm patriarchálnym krížom, najčastejšie však v tvare písmena „T“, nazývaným tiež kríž sv. Antona. Ďalším atribútom sv. Antona je biblia v koženom obale, ktorú drží v ruke. Pri jeho nohách je niekedy oheň, znak choroby ergotizmu, pred ktorou mal svätec ochraňovať, alebo prasiatko, symbol skroteneho diavla a tiež antonitského práva voľného pasenia ošípaných. Maliari nástenných a oltárnych tabuľových malieb sv. Antona zobrazovali v scénach vychádzajúcich zo svätoantonskej legendy „*Vita Antonii*“ (356-373) spísanú alexandrijským biskupom sv. Athanasi-

¹⁹ BIEDERMANN, Hans. 1989. *Knaurs Lexikon der Symbole*. „Antonius d. Gr.“ München : Droemer Knaur, 1989. s. 33-34.

²⁰ ADVIELLE, V. 1883, s. 4.

²¹ TREBBIN, H. 1994. *Sankt Antonius: Geschichte, Kult und Kunst*. Frankfurt am Main : Haag und Herchen, 1994, s. 29.

²² Sv. Anton je považovaný tiež za patróna domácich zvierat. Na jeho sviatok bolo pred portálom kostola sv. Ondreja na Quirinale v Ríme Ríme (s pristavanou budovou kláštora a nemocnice, kde do roku 1566 sídlila antonitská rehoľa a tiež jej rímsky rehoľný prokurátor, dnešné sídlo pápežského orientálneho inštitútu), antonitmi udeľované požehnanie tu zhromaždeným domácim zvieratám. RAUCH, J. 1957. *Der Antoniterorder*. s. 42.

om, ktorú medzi širokou verejnosťou spopularizovala „*Legenda aurea*“ (okolo r. 1270) od Jacoba de Voragine.²³ Svätec bol spodobovaný ako pletie košík pred svojou pustovňou, poučuje spolubratov, na púšti zázračne uvoľňuje prameň zo skaly a modlitbou vyprosuje nasýtenie zjavením sa stáda tiav, stretáva sa na púšti so satyrom a kentaurom, navštevuje sv. Pavla Pustovníka, delí si s ním chlieb a po smrti ho pochováva. Sv. Anton je často zobrazovaný obklopený diabliami, ktorí ho pokúšajú a mučia. Diabolský zvodca k nemu prichádza aj v podobe krásnych žien, mladíka či poľovníka. Svätec odolal všetkým pokúšeniam a za odmenu ho navštevuje anjel, má exatické videnia a po smrti jeho dušu vynášajú anjeli do neba.

Rehoľný odev, znak a erb antonitov

Rehoľný odev antonitov pred koncom 13. storočia pozostával z čierneho habitu, čierneho pláňa s veľkou kapucňou, na krku zopnutým sponou. Habit aj plášť boli označené na ľavej strane znamením kríža - antonitským krížom v bledomodrej farbe. Tento odev ostal pre antonitských mníchov aj po zmene rehole na kanonickú, pri kňazoch mníšsky habit vystriedal chórový odev, čierny talár s modrým krížom na ľavej strane, doplnený rochetou a mozetou. Odev antonitov sa od 15. storočia prispôboval praktickému pôsobeniu v špitáloch, na hlave nosili baretu, alebo cez uši presahujúce pokrývky hlavy.

Kríž v tvare písmena „T“ (gréckeho písmena tau), nazývaný tiež kríž sv. Antona,²⁴ svojím tvarom pripomína barlu chorých, ktorých antoniti liečili vo svojich špitáloch. Tento kríž v latinčine nazývaný *potentia*, alebo *crux commissa*, sa stal rehoľným znakom antonitov už od obdobia okolo polovice 12. storočia, odkedy ho v bledomodrej farbe nosili našitý na svojom rehoľnom pláni.²⁵ Antonitský kríž mal pomáhať pri liečbe

²³ TREBBIN, H. 1994. *Sankt Antonius...*, s. 13-14.

²⁴ Tau kríž bol starozákonným symbolom Bohom vyvolených. Podobu „T“ kríža (korunovaný kruhom alebo oválom) mal staroegyptský kríž života, ktorý neskôr prijali egyptský kresťania ako symbol Kristovej obety a večného života. Tau kríž bol pravdepodobne aj Kristov kríž, na ktorom bol ukrižovaný. In BIEDERMANN, H. 1992. *Lexikón symbolov*. s.146.

²⁵ MISCHLEWSKI, A. 1976. *Grundzüge der Geschichte des Antoniterordens bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*. s. 37-38.

ergotizmu²⁶ a chrániť pred morovou nákazou.²⁷ Ako ochranný symbol ho zavesený na krku nosili aj pútnici putujúci k hrobom svätcov.

Značenie tau krížom a erbami rehole antonitov (niekedy s pripojenými erbami antonitských preceptorov) na niekoľkých do súčasnosti zachovaných západoeurópskych antonitských kláštorov a kostolov predstavuje charakteristický znak, ktorým si rehoľa antonitov označovala svoje vlastníctvo.²⁸ Erb antonitského materského kláštora Saint-Antoine vo Francúzsku sa stal erbom všetkých rehoľných domov. Tvoril ho belasý antonitský kríž v štíte gotického tvaru. Jednotlivé antonitské comendy si tento erb z časti prispôbovali, aby reprezentoval ich miestnu komunitu. V roku 1502, za zásluhy opáta materského kláštora antonitov v Sait-Antoine Theodora Mitte, cisár Maximilián I. udelil antonitom erb doplnený o ríšsku orlicu, ktorá má na hrudi zmenšený stredoveký antonitský erb, v zlatom poli belasý tau kríž.²⁹ Antonitský erb často prechádzal do erbov obcí a miest, v ktorých antoniti pôsobili.³⁰

²⁶ Kovové gravírované príviesky v tvare tau kríža boli v stredoveku obľúbené ako symboly ochrany pred nákazlivými chorobami. BARNET, P. – WU, N. 2012. *The Cloisters. Medieval Art and Architecture. The Metropolitan Museum of Art*. New York : Yale University Press, 2012. S. 139, obr. 100.

²⁷ WICKERSHEIMER, E. 1928. *Le Signe Tau. Faits et Hypothèses*. Strasbourg Médical (Gazette médicale de Strasbourg), Bd. 88, 1928, Heft 22.

²⁸ Napr. antonitský erb (1428) na mestskej bráne a značka tau kríža v podjazde brány kláštora antonitov v Isenheime; erb antonitov (s erbom preceptora) nad portálom kláštora antonitov a tau kríž (1378) na svorníku klenby antonitského kláštorného kostola (dnešný „Kinderlehrkirche“) v Memmingene; erb antonitov na svorníku klenby kláštora v Lichtenburgu (štvrtý erb s tau krížmi a ondrejskými krížmi); antonitský erb pridržiavaný dvoma prasiatkami pod nikou so sochou sv. Antona na bráne antonitského kláštora vo francúzskom Laives; antonitský erb (1695) v antonitskom kláštore, antonitský erb (1520) na kamennom náhrobku preceptora Henricha Meierspacha (spolu s jeho osobným erbom) a antonitský erb s ríšskou orlicou (1726) na hlavnom oltári antonitského kostola sv. Justina vo Frankfurt am Main – Höchst; antonitský erb (1749) na fasáde antonitského špitála Saint-Antoine vo francúzskom Loives (doplnený o biskupskú berlu a mitru); antonitský znak na fasáde antonitského kláštora v španielskom Castrojeriz; ale aj tau kríž na kalichu z antonitského kláštora v Grünbergu.

²⁹ MORÉRI, L. 1759. *Le grand dictionnaire historique*. Vol 7. s.578-579. Heslo „Mitte (Théodore)“.

³⁰ Napr. vo Francúzsku erb obce materského kláštora antonitov Saint-Antoine-l'Abbaye (doplnený o dvojhlavú orlicu); erb obce Saint-Antoine-de-Ficalba, v ktorom je belasý tau kríž doplnený tromi zlatými kruhmi; erb obce Boussy-Saint-Antoine (červený tau kríž na hrudi orlice),...

Antoniti – patróni svätajakubských pútnických ciest

Antoniti zakladali svoje sídla popri pútnických cestách do Ríma a Svätej zeme, najmä však na v stredoveku veľmi frekventovanej európskej ceste smerujúcej k hrobu apoštola sv. Jakuba Staršieho v španielskom Santiagu de Compostela. V mestách ležiacich na trase svätajakubských pútnikov si antoniti vybudovali značný počet svojich domov, z ktorých najznámejšie sa nachádzali vo Freiburgu, Isenheime, Baseli, Berne, Chambéry, Saint-Marcelline, Avignone, Arles, Montpellier, Béziers, Narbonne, Carcassonne, Toulouse, Olite, Castrogerize, Leóne. Z nich sa však do súčasnosti zachovalo len málo. V hospicioch, ktoré tvorili súčasť kláštorného komplexu, antoniti poskytovali útulok a pohostenie pre pútnikov, v špitáloch liečbu chorým. Mnohé kaplnky a kostoly antonitských kláštorov boli okrem sv. Antonovi zasvätené patrónovi pútnikov a povozníkov sv. Jakobovi St., ktorého meno niesol aj špitál hlavného antonitského kláštora v Saint-Antoine, založený pre chudobných pútnikov. Kostoly antonitov zachovávali jednoduchú architektúru jednolodia alebo halového priestoru, s presbytériom ukončeným pravouhlým alebo polygonálnym uzáverom, zvyčajne bez veže, ktorú nahrádzal sanktusník. Naproti tomu interiér kostolov bol vybavený bohatým a umelecky vysoko hodnotným mobiliárom, vytvoreným na objednávku najvýznamnejšími umelcami tej doby.

Vzostup a pád

Medzi rokmi 1297 až 1378 prežívala rehoľa sv. Antona svoj zlatý vek.³¹ V materskom Saint-Antoine bol dobudovaný kláštor s opevnením a zrealizovala sa nákladná prestavba pútnického kostola, začatá za Guillaume de Mitte (1328-1342) a ukončená v 15. storočí.³² Bola to epocha rozvoja, prosperity a rozšírenia antonitskej rehole do celého sveta. Viacerí jej členovia vstúpili do vysokej politiky. Vo významných funkciách ako diplomati a poradcovia ministrov hlavných európskych dvorov využívali príležitosti vyjednať výhody a privilégia pre svoju rehoľu. Majetní mecenáši obdarúvali Opátstvo sv. Antona a niektoré antonitské kláštory umelecky stvárnenými relikviármi, liturgickými rúchami a manuskriptami, ktoré dopĺňali votívne dary nespočetného

³¹ MISCHLEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden und seine Generalpräzeptoreien für die Niederlassungen in der Schweiz. s. 44.

³² RAUCH, J. 1957. Der Antoniterorden. s. 44.

zástupu pútnikov. Popri dobudovávaní kostola a kláštora v Saint-Antoine boli medzi rokmi 1336 až 1380 vystavané ďalšie špitálne budovy pre mrzákov, chorých a pútnikov.³³

K postupnému úpadku rehole antonitov, napriek prijímaniu reformných opatrení, dochádzalo v rozmedzí rokov 1378 až 1525. Prispel k nemu nepriaznivý vývoj cirkvi poznačený pápežskou schizmou, ako aj nástup reformácie, ktorá dosiahla zrušenie výnosnej kvešty, hlavného zdroja príjmov rehole.³⁴ Ďalších príčin krízového obdobia smerujúceho až do zániku rehole je niekoľko. Jedna z najdôležitejších príčin súvisela paradoxne so zníženým výskytom ochorenia ergotizmu, na liečbu ktorého sa rehoľa špecializovala, v dôsledku zlepšujúcej sa produkcie potravín a výživy obyvateľstva.

Nasledujúce 16. storočie až po rok 1777 je možné nazvať dlhou agóniou rehoľného spoločenstva antonitov, vyúsťujúcej do zrušenia rehole.³⁵ Hlavné opátstvo v Saint-Antoine oslabované vnútornými spormi sa ocitlo pred katastrofou náboženských vojen. Lúpežné prepady hugenotov priniesli obyvateľom materského kláštora a dcérskych kláštorov vo Francúzsku kruté utrpenie. Zničené boli kláštorné budovy, knižnice a zbierky drahocností, hlavná fasáda veľkého kostola sv. Antona ostala bez gotických sôch.³⁶ V roku 1616 sa v reholi sv. Antona prijali reformné opatrenia. Nezabránili však postupnému vnútornému úpadku antonitskej rehole, ktorému napomohli aj sekularizačné snahy presadzujúce sa v spoločnosti v druhej polovici 18. storočia. Po rapidnom poklese počtu členov boli antoniti pápežskou bulou *Rerum humanorum conditio* zo 17. decembra 1776 zlúčení s rehoľou špitálnikov sv. Jána Jeruzalemského - johanitmi, neskôr známymi ako Maltézski rytieri. Po tomto akte rehoľa sv. Antona pozostávala z 217 rehoľných kňazov a 13 konveršov pôsobiacich už len v 31 kláštorných domoch.³⁷

Johaniti po príchode do Saint-Antoine začali s odpredajom prebytočného majetku bývalého materského antonitského kláštora a jeho

³³ MISCHLEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden... s. 46.

³⁴ MISCHLEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden... s. 46, s. 50.

³⁵ MISCHLEWSKI, A. 1996. Einleitung der Antoniterorden... s. 50.

³⁶ RAUCH, J. 1957. Der Antoniterorden. s. 46.

³⁷ MISCHLEWSKI, A. 1995. *Un ordre hospitalier au Moyen Age. Les chanoines réguliers de Saint-Antoine-en-Viennois*. Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, 1995, s. 128.

špitál previedli do vlastníctva mesta. Od roku 1787 v kláštore sídlila komunita ženskej vetvy rehole johanitov až do roku 1792, kedy ho naráchlo opustila pred postupujúcim davom revolucionárov. Kláštorné budovy boli zoštatnené, mobiliár bol z časti zničený a rozkradnutý, niektoré umelecké predmety a obrazy boli prevezené do Grenoblu. Podobný osud postihol väčšinu antonitských kláštorov a len veľmi málo ich ostalo otvorených. Posledné antonitské spoločenstvá pôsobiace v nemocničných domoch boli rozpustené počas sekularizácie v roku 1803.³⁸

Rozšírenie rehole

Charitatívne zameranie rehole sv. Antona, venujúcej sa pútnikom k hrobom svätcov a špeciálne ľuďom postihnutým ergotizmom, neskôr aj inými nákazlivými chorobami, našlo uplatnenie v celom kresťanskom svete. Najväčšie zastúpenie mala rehoľa vo Francúzsku a Nemecku, kde nebolo takmer žiadneho väčšieho mesta, v ktorom by sa antonitský dom so špitálom nenachádzal.

Antoniti okrem špitálneho zamerania sa od svojho vzniku, zrejme pod vplyvom zakladateľa – francúzskeho rytiera, organizovali ako vojenské zoskupenie. Vznikli v roku vyhlásenia prvej križiackej výpravy do Svätej zeme a je pravdepodobné, že sa križiackych výprav zúčastnili, keďže mali kláštory aj na Blízkom východe.³⁹ Militantnú zložku si v niektorých svojich sídlach antoniti podržali aj po roku 1297, kedy sa zmenili na kanonickú rehoľu.⁴⁰

Už v období pôsobenia prvých antonitských veľmajstrov (1131 – 1190) bolo z materského kláštora Saint-Antoine založených sedem dcérskych komandérií, ktoré neskôr súperili o postavenie s materským kláštorm – v Marseille a Chambéry, v talianskom Ranvers v diecéze Turín a vo Florencii, Bailleul vo Flandrách, Xérès v Španielsku a „Rostok, en

³⁸ ENCYCLOPEDIA OF THE MIDDLE AGES, I. diel, Ed. Vauchez, André – Dobson, Barrie – Lapidge, Michael (Mischlewski, A.: Antonines, s. 76), Cambridge : James Clarke & Co, Chicago : Fitzroy Dearborn Publishers, 2000, 1624 s.

³⁹ Už za Falca I. si antoniti založili svoje sídla v Konštantinopole a Akku v Palestíne. RAUCH, J. 1957. Der Antoniterorder. In: *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, Vol. 9, 1957, s. 36.

⁴⁰ Ako krížovníci „cruciferi“ sa antoniti označujú aj napr. v Dravciach takmer po celé obdobie ich pôsobenia v miestnom kláštore (1288-1555), ešte na konci 15. storočia.

Bohême“ (Roztokách nad Vltavou v Čechách).⁴¹ Na vrchole svojho rozvoja v polovici 15. storočia bola antonitská rehoľa organizačne členená na 42 preceptorátov, pod ktoré patrilo 365 antonitských domov a kláštorov.⁴² Najviac preceptorátov sa nachádzalo vo Francúzsku, kde bolo sídlo materského kláštora, pod ktorého správu patrili všetky antonitské kláštory. Preceptor kláštora v Saint-Antoine mal tiež právo menovania nového preceptorátu. V Nemecku bolo šesť preceptorátov so sídlom v mestách Memmingen, Isenheim, Konstanz, Roßdorf-Höchst, Grünberg a Prettin. V Taliansku mali antoniti preceptoráty v Ranvers pri Turíne, vo Florencii, v La Pouille pri Neapole, v Sardagne na Sicílii a dom v Ríme. Antonitské kláštory v Španielsku patrili pod preceptoráty v Olite a Xerez. V Anglicku bol preceptorát v Londýne v Škótsku v Leithe pri Edinburgu (1218)⁴³. V Prusku, dnešnom severnom Poľsku, sa nachádzali antonitské domy vo Fromborku (*Frauenburg*) a Malborku (*Marienburg*) až do nástupu reformácie okolo roku 1530, ktoré spadali pod generálny preceptorát v hesenskom Grünbergu. Sídlo antonitov v Sliezsku, dnešnom južnom Poľsku, bolo vo Vroclavi (*Breslau*) a v Brzegu (*Brieg*), ktoré patrili pod generálny preceptorát v Roßdorf-Höchst. V Rakúsku mali antoniti kláštor vo Viedni. V Čechách spadajúcich pod správu memmingského preceptorátu boli antonitské kláštory v Prahe a Roztokách nad Vltavou, špitále antonitov sa spomínajú v stredovekých písomnostiach aj v Plzni a Domažliciach.⁴⁴ Na Morave sídlili antoniti v Olomouci. Na Slovensku bol preceptorát v Bratislave a neskôr v Dravciach. Antoniti územie svojho pôsobenia rozšírili až na Sicíliu, do Alexandrie⁴⁵, Grécka a na ostrov Cyprus.⁴⁶

⁴¹ ADVIELLE, V. 1883. *Histoire de l'Ordre Hospitalier...* s. 12. „Rostock in Bohmen (an der Moldau nordlich von Prag)“ In RAUCH, J. 1957. *Der Antoniterorder*. s. 36.

⁴² HALBEKANN, J. J. 2007. Zur Geschichte einer bislang unerforschten Ballei des Antoniterordens: Esslingen am Neckar. In BÜNZ, E., TEBRUCK, S., WALTHER, H.G. *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*. Boehlau. s. 281.

⁴³ RAUCH, J. 1957. *Der Antoniterorder*. s. 36.

⁴⁴ VLČEK, P. - SOMMER, P. - FOLTÝN, D. 1998. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha : Libri, s. 101.

⁴⁵ BRODMAN, J. V. 2009. *Charity and religion in Medieval Europe*. The hospitaller orders. The Antonines. The Catholic University of America Press, 2009, s. 127-137.

⁴⁶ RAUCH, J. 1957. *Der Antoniterorder*. s. 43.

Generálne preceptoráty v Memmingene a Isenheime

Sídlo antonitov v bavorskom Memmingene patrilo medzi najstaršie v nemeckých krajinách. Antoniti pôsobili v Memmingene, v diecéze Augsburg, od roku 1215 až do roku 1562. Do mesta ich povolal cisár Fridrich II., ktorý im zveril správu nad farským kostolom sv. Martina so všetkými jeho právami a majetkom. V roku 1378 si antoniti oproti farskému kostolu postavili kaplnku sv. Antona, dnešný Kinderlehrkirche. Pri kaplnke v 15. storočí antoniti vybudovali štvorkrídlový kláštor, ktorý je v súčasnosti sídlom Antonitského múzea. Na čele kláštora a farnosti v Memmingene stáli preceptorí volení z radov antonitov šľachtického pôvodu, pochádzajúcich z francúzskej oblasti Dauphiné, sídla materského kláštora v Saint-Antoine. Generálny preceptorát v Memmingene (1215 – 1531, 1549 – 1562) spravoval najrozsiahlejšiu oblasť pôsobnosti rehole antonitov v nemecky hovoriacich krajinách i mimo nich, rozprestierajúcu sa od Čiech po južné Tirolsko, od východného Švajčiarska po východné hranice Uhorska. Pod správu memmingenského káštora sa postupne dostávali viaceré preceptoráty v Nemecku, ako aj mimonecke antonitské domy a kláštory. Na východe jeho pôsobnosť zasahovala až do oblastí Pruska a Ruska. Pre odľahlosť antonitských sídel vo východnej časti Európy od Memmingenu bol zriadený dcérsky preceptorát v Uhorsku, so sídlom v Bratislave a neskôr v spišských Dravciach.

Generálny preceptorát v Isenheime, založený okolo roku 1300, spravoval preceptoráty v Bambergu a Würzburgu. Neveľké sídlo antonitov v Isenheime preslávil tzv. Isenheimský oltár (1512 – 1516), ktorý sa radí medzi najvýznamnejšie neskorogotické diela. Pre kaplnku antonitského špitála ho na objednávku preceptora Guida Guersiho vytvoril nemecký maliar Matthias Grünewald. Krídlový oltár pozostáva z dvoch vymeniteľných retabúl s maľbami, ktoré zobrazujú novozákonne témy a výjavy zo života sv. Antona Pustovníka, a vnútornej oltárnej skrine so sochami adorácie Tróniaceho sv. Antona. Prvá časť oltárneho retabula predstavuje tabuľovú maľbu Ukrižovaného Krista, ktorého krčovito skrútené a doráňané telo nesie znaky utrpenia postihnutých ergotizmom. V súčasnosti je oltár vystavený v kostole bývalého dominikánskeho kláštora vo francúzskom pohraničnom meste Colmar, ako súčasť zbierok tu sídliaceho *Musée d'Unterlinden*.

Brzeg

V Sliezske mali antoniti svoje jediné zastúpenie v mestečku Brzeg (*Brezeg, Brieg, Breh*)⁴⁷ ležiaceho neďaleko biskupského mesta Vroclav, kde sa usídlili medzi rokmi 1310 až 1319, pravdepodobne po príchode z Čiech. Brzeské knieža Boleslav III. Štedrý antonitom pridelil pozemky v neďalekej Brzeskej Wsi. Pri mestských hradbách na dnešnej Špitálskej ulici si postavili kostol sv. Antona, kláštor a v roku 1314 špitál, ktorý bol financovaný zo zbierok celej vroclavskej diecézy. Komplex budov antonitov známych pod názvom *Dvor antonitov* bol prestavaný potom ako padol za obeť veľkému požiaru mesta v roku 1494. Činnosť antonitov ukončila reformácia a v roku 1538 opustili Brzeg. Kláštorne budovy načas slúžili ako kniežacia zbrojnica, značne poškodené povodňou boli nakoniec v roku 1593 spolu s kostolom zbúrané. Na mieste bývalého antonitského sídla so špitálnym kúpeľom boli vystavané mestské kúpele, ktoré slúžili až do roku 1821, kedy boli nahradené školou pre chudobné deti.⁴⁸

Uhorská provincia

Antoniti sa podľa niektorých zachovaných písomných prameňov dostali do Uhorska za pôsobenia v poradí šiesteho generálneho preceptoru Falka I., ktorý stál na čele kláštora v Saint-Antoine od roku 1208 až do obdobia okolo roku 1220. Antoniti prichádzali spolu s nemeckými osadníkmi,⁴⁹ ktorí si zakladali svoje sídla zväčša pri už existujúcich osadách s farskými kostolíkmi. Krížovnícka rehoľa s charitatívnym zameraním preberala staršie, alebo si zakladala nové špitále v mestách i v mimomestských lokalitách so zvýšeným pohybom obyvateľstva, pri dôležitých stredovekých obchodných a pútnických trasách. S nastupujúcim rozvojom miest a rastúcou úlohou strednej spoločenskej vrstvy sa záujmy reholí dostávali do konfliktu so zámermi bohatnúcich mešťanov. V závere stredoveku, poznamenanom vpádmi husitov a ná-

⁴⁷ ENCYKLOPEDIA KATOLICKA, I. diel, Ed. Szafranski, A. - Wilk, B. Lublin : Katolicki uniwersytet Lubelski, 1973, ods. 667.

⁴⁸ MAJEWSKI, J. 2003. Opowieści brzeskich ulic – Nadodrzańska i Szpitalna. In *Gazeta Brzeska*, č. 434 z dnia 9 grudnia 2003.

⁴⁹ SLIVKA, M. 1987. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In *Archaeologia historica*, č. 12, 1987, s. 383-402, s. 396.

stupom reformácie, rehoľné inštitúcie postupne upadali a v prípade antonitov na území Uhorska zanikli.

O príchode a pôsobení antonitov v Uhorsku z torza dochovaných písomných prameňov vieme len veľmi málo. Uhorská provincia antonitov patrila pod generálny preceptorát kláštora v Memmingene⁵⁰. V stredovekom Uhorsku podľa údajov zo zachovaných písomnosti je doložený antonitský kláštor v Sighișoara (v dnešnom Rumunsku), kláštor so sídlom preceptorátu v Bratislave, neskôr premiestnený do spišských Draviec. Významné postavenie týchto preceptorátov vedie k presvedčeniu, že neboli osamotené,⁵¹ ale si vytvorili pevné zázemie pozostávajúce z niekoľkých pobočiek. Praktické zameranie rehole, ktorá plnila sociálnu funkciu bezplatného opatrovania a liečenia chorých ako aj vojenského zabezpečenia pohraničia a obchodných trás, isto prispelo k jej rozšíreniu. Tejto tendencii napomáhal aj v stredoveku pomerne častý jav striedania reholí v mestských i obecných centrách, keď zakladateľov kláštora z rôznych dôvodov nahradili iné rehoľné komunity.⁵² Antoniti preukazateľne pôsobili v Spišskom Podhradí, svoje kláštory so špitálmi mali aj v Levoči a Košiciach. Za dôkaz existencie antonitov v spišskom Vrbove a Spišských Vlachoch považujeme miestne erby antonitského uhorského preceptorátu. Je možné, že budúci archívny, umelecko-historický a archeologický výskum prinesie nové poznatky o stredovekých sídlach antonitov ešte v niekoľkých ďalších slovenských lokalitách.

Sighișoara

Antoniti sa v Sedmohradsku usídlili spolu s nemeckými hosťami, prichádzajúcimi do tejto odľahlej juhovýchodnej pohraničnej oblasti stredovekého Uhorska v kolonizačných vlnách v priebehu 12. a 13. storočia. V centre sedmohradských Sasov meste Sighișoara (nem. *Schäßburg*, maď. *Segesvár*) založili svoj kláštorňý dom so špitálom a kostolom sv. Antona. Špitál, ktorý dnes pripomína len vstupná brána, sa prvý raz

⁵⁰ MISCHELEWSKI, A. 1958. *Der Antoniterorden in Deutschland*. s. 39.

⁵¹ BURAN, D. 2002. *Studien zur Wandmalerei um 1400 in der Slowakei. Die Pfarrkirche St. Jakob in Leutshau und die Pfarrkirche St. Franziskus Seraphicus in Poniky*. Weimar : UDG., s. 104.

⁵² SLIVKA, M. 1987, s. 398.

písomne spomína v roku 1487 ako *xenodochium*,⁵³ zariadenie poskytujúce útulok pre cudzincov, chudobných, vdovy a chorých. Špitál bol po ekonomickej stránke zabezpečený charitatívnou zbierkou, ktorú každý týždeň vykonávali antonitskí mnísi medzi obyvateľmi mesta a okolia. Významný príjem pre samotnú rehoľu a chod špitála predstavoval prenájom rozsiahlych pozemkov s lúkami a rybníkmi, ktoré z časti obhospodarovalo mesto. Špitál bol v prevádzke aj po reformačných zmenách po roku 1547, kedy ho spolu s kostolom prevzali evanjelici. Špitálnici sv. Antona sa aj naďalej starali o núdznych a chorých až do prvej polovice 17. storočia, kedy správu nad špitálom prebralo mesto a mestský farár. V Sighișoare antoniti pravdepodobne pôsobili aj v druhom sociálnom zariadení - *leprosariu*, ktoré sa písomne spomína až v roku 1575. Bolo situované za hradbami v predmestskej časti na brehu rieky Tarva. Liečili sa v ňom postihnutí infekčnými chorobami, najmä na v stredoveku rozšírený mor a malomocenstvo. Chorí boli v špitáli sv. Ducha liečení v oddelených miestnostiach. Na bohoslužbách v špitálnom kostolíku sa mohli zúčastňovať len pred jeho vonkajšou fasádou vybavenou kazateľnicou, z ktorej kázal kňaz malomocným zhromaždeným pred kostolom.⁵⁴

Bratislavský preceptorát

V otázke obdobia príchodu antonitov do Bratislavy sa názory historikov rozchádzajú. Podľa tradície ich do Uhorska pozval kráľ Ladislav I. Svätý (1046 – 1095),⁵⁵ čo by bolo v roku oficiálneho založenia bratstva sv. Antona vo francúzskej diecéze Vienna, i keď staršia literatúra jeho

⁵³ ACKER, U.W. 2010. St. Antonius in Schäßburg. In *Antoniter – Forum. Für das Antoniter-Forum Gesellschaft zur Pflege des Erbes der Antoniter e. V. herausgegeben von Adalbert Mischlewski*. Heft 18, München : Verlag der Gesellschaft, 2010, s. 51-77.

⁵⁴ SCHULLER, August. Die soziale Verantwortung der Evangelischen Kirchengemeinde. In *Schäßburger Nachrichten*. Informationsschrift der HOG – Heimatortsgemeinschaft Schäßburg e.V. Heilbronn. Folge 29, Jahrgang 15, Juni 2008, München, s. 44-46.

⁵⁵ BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae historico - geographica I*. Viennae 1725, s. 617 - 618; Bratislava Mateja Bela. J. Tibenský (ed.). Bratislava, Obzor 1984, s. 88, 89, pozn. 59. M. Bel založenie špitála spája so sv. Ladislavom, ktorému bola zasvätená kaplnka pri špitáli, postavená po kanonizovaní svätca. Tento údaj prebrali napr. KRAPKA, E., MIKULA, V. (eds.) 1990. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Dobrá kniha : Cambridge, 1990. 526 s., s. 105.

vznik kladie aj pred rok 1095.⁵⁶ Je možné, že členovia novozaloženého rytiersko - špitálneho bratstva sa po vyhlásení výzvy pápeža Urbana II. na obranu Svätej zeme na clermontskom koncile 27. novembra 1095 ešte toho roku zúčastnili „ľudovej“ križiackej výpravy smerujúcej cez Uhorsko do Jeruzalema. Počas prechodu nedisciplinovanej masy pútnikov cez Uhorsko došlo k prepadávaniu a rabovaniu sídel miestneho obyvateľstva, čoho následkom bolo vojenské zdecimovanie časti výpravy. Po týchto udalostiach sa špitálnici sv. Antona, zaiste naplňajúci svoje poslanie ošetrovateľov zranených a chorých, rozhodli nepokračovať v púti ďalej. Usadili sa na bratislavskom predmestí pred Laurinskou bránou v osade sv. Vavrince, kde si vybudovali kláštor so špitálom.⁵⁷ V tejto súvislosti je zaujímavý nedávny archeologický nález základov predrománskej rotundy pod cintorínskou kaplnkou sv. Jakuba pri kostole sv. Vavrince, na súčasnom Námestí SNP v priestore pred Starou tržnicou, datovaný predbežne okolo roku 1100.⁵⁸ Kaplnka kruhového pôdorysu bola postavená na mieste staršieho pohrebiska.⁵⁹ Jej zasvätenie sv. Jakubovi St. môže mať spojitosť so stavbou blízkeho antonitského kláštora a špitála, situovaného pár desiatok metrov východným smerom od osady pri ceste vedúcej do Nitry.

Druhá skupina historikov kladie založenie antonitského kláštora v Bratislave o storočie neskôr a spája ho s kanonizáciou sv. Ladislava I.

⁵⁶ Vznik laického spoločenstva antonitov sa uvádza aj pred oficiálnym rokom (1095) rok 1093. HELYOT, P. – BULLOT, M. 1710. *Des Religieux de l'Ordre de Saint Antoine de Viennois*. In *Histoire des ordres monastiques, religieux et militaires*. Volume 2, Paris 1714, s. 108.

⁵⁷ O osade a kostole sv. Vavrince pochádza prvá písomná zmienka z roku 1311, ich vznik sa kladie ešte pred krátko po udelení bratislavských mestských výsad v roku 1291. HOŠŠO, J. – LESÁK, B. 1999. In *Pamiatky a múzeá*. Revue pre kultúrne dedičstvo. Bratislava : SNM a PÚ SR, č. 4, 1999, s. 12-14, s. 12. Tiež HOŠŠO, J. – LESÁK, B. 1996. Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady Sv. Vavrince v Bratislave. In *Archaeologia Historica*, 21, Brno, s. 241-251.

⁵⁸ Archeologický výskum kostola sv. Vavrince a jeho okolia sa realizoval v rokoch 1994 - 1996. Predrománska rotunda pod kaplnkou sv. Jakuba St. bola datovaná iba orientačne okolo roku 1100. Tamže, s. 14.

⁵⁹ Autori výskumu predpokladajú, že rotunda mala pôvodné patrocínium sv. Vavrince, ktoré neskôr prešlo na trojloďový farský kostol postavený na sever od kaplnky pred rokom 1200. Tamže, s. 12. Rovnako však môže platiť, že kaplnka si svoje pôvodné patrocínium ponechala, tak ako tomu bolo napr. pri románskych karneroch sv. Michala v Banskej Štiavnici, Kremnici a Banskej Bystrici, v blízkosti ktorých boli neskôr vystavané farské kostoly s inými patrocíniami.

v roku 1192.⁶⁰ Kláštorný špitál a útulok pre pocestných, ktorý bol zasvätený sv. Ladislavovi, stál na dnešnej Špitálskej ulici na mieste klasicistického kostola sv. Ladislava.

Antonitský špitál sa spomína v listine z 24. júna 1309, v ktorej mesto po dohode s „*frater Lantelinus, praeceptor ordinis sancti Antonii in regno Hungariae, aut sui successores super fratres et sorores ac alios, hospitali Bratislaviensi (Posoniensi) subiectos*“⁶¹ preberá správu špitála aj s jeho majetkovými záležitosťami, pričom rehoľníci sa mali venovať už len liečiteľstvu a duchovným veciam. Ako odškodné získal Lantelinus kamenný dom so záhradou pri kúpeli, zrejme v blízkosti špitála, a reholi boli priznané dotácie.⁶²

Správa o špitáli z roku 1343 označujúca ho ako starobylý - „*antique domui hospitalis in Posonio*“ sa nachádza v majetkoprávnej listine vydané Bratislavskou kapitulou, špitál priraduje reholi „*ordinis beati Anthonii per totam Sclauoniam et Hungariam*“⁶³. Z uvedenej citácie vyplýva, že antonitský kláštor v Bratislave bol minimálne do tohto obdobia centrálnym sídlom povereným riadením všetkých kláštorov rehole sv. Antona v Uhorsku a Slavónsku. V priebehu 14. storočia dochádzalo k postupnému oslabeniu pozície bratislavskej antonitskej komunity spôsobenej snahou mesta prebrať špitál pod svoju správu. V roku 1397 na mieste starého antonitského špitála postavili mešťania nový s kaplnkou sv. Ladislava, v ktorom antoniti pôsobili až do zániku kláštora v roku 1529.⁶⁴

V archívnych dokumentoch o Bratislave sa spomínajú dva špitále, starý sv. Antona a nový sv. Ladislava.⁶⁵ Je pravdepodobné, že v Bratislave - stredisku správy rozsiahleho preceptorátu, mali antoniti

⁶⁰ ŠPIESZ, A. 2008. *Bratislava v stredoveku*. Bratislava : Perfekt, s. 165.

⁶¹ Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. Sedlák, V. (ed.). Bratislava : Veda, 1980, s. 293 - 295, č. 660 - 661.

⁶² OSLANSKÝ, F. 1993. Cirkev v stredovekej Bratislave. In *Historický časopis*, 41, 1993, č. 2, s. 113-122. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. V. Sedlák (ed.). Bratislava : Veda, 1980, s. 293 - 295, č. 660 - 661.

⁶³ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus Tercius. Joannis Cardinalis Csernoch, colegit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924, s. 491-492.

⁶⁴ JANOTA, I. 2008. *Rehole, kostoly a kláštory v Bratislave*. Bratislava : Albert Marenčin - Vydavateľstvo PT, s. 53 - 54.

⁶⁵ OSLANSKÝ, F. 1993. Cirkev v stredovekej Bratislave. In *Historický časopis*, 41, 1993, č. 2, s. 113-122.

dve sídla, tak ako tomu bolo napr. aj v Memmingene. Dom so špitálom sv. Antona vybudovaný zrejme v období krátko po príchode antonitov mohol stáť neďaleko cintorínskej kaplnky sv. Jakuba St. a novšia budova predstavujúca väčší kláštorný komplex so špitálom vystavaná neďaleko po kanonizovaní sv. Ladislava.⁶⁶ Okolo polovice 14. storočia vedúcu úlohu organizačného centra po Bratislave prebrala druhá antonitská lokalita - spišské Dravce, ktoré sa stali hlavným antonitským kláštorom a sídlom preceptora až do svojho zániku okolo polovice 16. storočia.

Sídlo generálneho preceptorátu antonitov v Bratislave nebolo zrejme jediným pôsobiskom tejto rehole na území dnešného južného Slovenska. Cesta z Bratislavy do Nitry bola spojnicou aj dvoch kostolov rovnakého zasvätenia. Začínala sa za Laurinskou mestskou bránou pri cintorínskej kaplnke sv. Jakuba a končila pred mestskými hradbami Nitry pri farskom kostole sv. Jakuba St., ktorý tu stál minimálne už v 12. storočí. „Extra muros“ sa nachádzal aj špitál, podporovaný panovníkmi Gejzom II. (1141-1162) a v roku 1183 Belom III., pri ktorom bol pravdepodobne v prevádzke aj mestský kúpeľ.⁶⁷ Nitriansky kostol sv. Jakuba v stredoveku prosperoval a stal sa hlavným farským kostolom mesta s najväčšími príjmami, v 15. storočí však zanikol.⁶⁸ Hoci neexistujú písomné doklady, že špitál a kostol sv. Jakuba boli založené alebo istý čas spravované antonitmi, vzhľadom na uvedené skutočnosti to nemožno vylúčiť.⁶⁹

Dravecký preceptorát

Antoniti so sídlom v Dravciach (nem. *Drauz*, lat. *villa Draucariorum*, maď. *Darocz*, *Szepesdaróc*) vykonávali charitatívnu činnosť pre chorých

⁶⁶ „V najstaršom súpise bratislavských predmestí z r. 1379 je Špitálska ulica uvedená ako Špitálska nová štvrť (Spitalnewsidel), kde je zaznamenaný starý špitál (antiquum hospitale), ktorý je lokalizovaný na ľavú stranu ulice smerom od mestského jadra. Na protíľahlú pravú stranu, kde bol aj kúpeľ zase nový špitál (novum hospitale).“ OSLANSKÝ, F. Cirkev v stredovekej Bratislave. Dejiny - Dejiny pod mikroskopom - Dejiny cirkvi. [online]. [cit. 2013-05-10]. Dostupné na internete:< <http://www.dejiny.sk/mikro/cirkev.htm>. >

⁶⁷ LUKAČKA, J. 2010. Nitra. In. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. (Ed. ŠTEFÁNIK, M.- LUKAČKA, J. a kol.), Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 283-293.

⁶⁸ Tamže, s. 289.

⁶⁹ Pri opise mestského erbu Nitry, tiež blízkych Šurian a Topoľčan, vyslovuje Ladislav Vrteľ možnú súvislosť s pôsobením rytierskych reholí – najmä johanitov. VRTEĽ, L. 1999. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica Slovenská, 1999. 296 s., s. 62.

a pútnikov, no zároveň naplňali druhú - militantnú zložku rehole, funkciu strážcov pohraničia s blízkym Poľskom a významnej obchodnej cesty. Tým sa draveckí antoniti označovaní ako križiaci *cruciferi* líšia od antonitov bratislavských, ktorí mali hlavné špitálne zameranie. Antoniti sa v Dravciach usadili podľa údajov z Hainovej *Levočskej kroniky* v roku 1288 na pozvanie vlastníka časti pozemkov, grófskeho rodu spišských Sasov, pánov z Hrhova. Podľa dávnej kronikárskej tradície pred príchodom antonitov existoval v Dravciach hospic, v ktorom sa zastavoval kráľ so svojou suitou v čase poľovačky.⁷⁰ Antoniti pri kostole zasvätenom sv. Antonovi Pustovníkovi, neskôr so zmeneným patrocíniom sv. Alžbety Uhorskej, prevzali už existujúci kláštor, prestavali ho a pôsobili v ňom až do svojho odchodu v roku 1555.⁷¹ Z kláštorného komplexu zostalo len torzo na východnej strane kostola. Takmer v nezmenenej podobe sa zachoval stredoveký kostol sv. Alžbety (sv. Antona), pôvodne jednoloďový s pravouhlým uzáverom presbytéria, v 14. storočí zaklenutý na stredové stĺpy tvoriace dvojloдие. Na svernej stene presbytéria boli odkryté nástenné maľby predstavujúce cyklus štyroch výjavov zo života sv. Antona – Stretnutie sv. Antona so sv. Pavlom Pustovníkom, Mučenie sv. Antona diablom, Pokúšanie sv. Antona diablom v podobe mladej ženy, Poranenie sv. Antona diablom rúcajúcim strechu jeho cely.⁷² Z pôvodného hlavného oltára - gotického triptychu sv. Antona (1450 – 1460) sa zachovalo len ľavé krídlo s tabuľovou maľbou Pokúšenie sv. Antona, predstavujúcou scénu pokúšania svätca nahou ženou ležiacou na zemi. Oltárne krídlo je ukončené trojuholníkovým štítom s maľbou proroka Elijáša.⁷³ Z čias pôsobenia antonitov pochádza i mobiliár kostola, označený, ako to u tejto rehole bolo zvykom, rehoľným znakom v tvare antonitského kríža. Antonitské erby nesú dve chórové päťsedadlové stallá zo začiatku 16.

⁷⁰ HOMZA, M. 2009. Počiatky kresťanstva na Spiši. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. *Historia Scepusii*. Vol. I. Bratislava : FiFUK, Krakow: IHUJ, s. 267.

⁷¹ RUCIŇSKI, H. 2009. Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku. In HOMZA, M., SROKA, S., A. 2009. C. d., s. 400-429, s. 419.

⁷² KRESÁNEK, P. a Kol. 2009. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok. Slovensko. Bratislava : Simplicissimus vydavateľstvo, s.r.o., s. 761.

⁷³ GRYNÆUS, T. 2005. Die Antoniter in Ungarn. (Drautz, Preßburg, Schäßburg). In *Antoniter – Forum. Für das Antoniter-Forum Gesellschaft zur Pflege des Erbes der Antoniter e. V. herausgegeben von Adalbert Mischlewski*. Heft 13, München : Verlag der Gesellschaft, 2005, s. 80-111, obr. 6.

storočia. Erb na bočnici severného stalla s ústredným antonitským krížom s dvoma zvoncami zavesenými na konci jeho ramien, symbolizuje strom života a viery, ku ktorému zo strán prichádzajú dve prasiatka predstavujúce pohanov, pričom dobre živené prasiatko vľavo sa kríža dotýka – už prijalo vieru, chudé prasiatko pred krížom vpravo zosobňuje čakateľov na krst. Erb antonitov z Draviec predstavuje misijný zámer, s ktorým členovia komunity prišli z prosperujúceho kláštora nemeckej oblasti⁷⁴ do odľahlých krajov severovýchodného Uhorska. Bolo to šírenie a upevňovanie kresťanskej viery, od ktorej sa pod vplyvom pohanských Kumánov a Tatárov, pozvaných uhorským panovníkom Ladislavom IV., obyvateľstvo odkláňalo. Erb zo severného stalla môžeme pokladať za erb draveckých antonitov, ktorí si symbol kríža so zvončkami priniesli zo svojej vlasti a doplnili ho animálnymi prvkami. Podľa fotografie latinského nápisu na dnes už neexistujúcej doske nadstavca dvojmiestneho stalla v sakristii: *In honorem · et laudem · omnium sanctorum (...) / Religios(us) · frat(er) · alb(er)tus · cr(ucifer)*,⁷⁵ bol donátorom stáľ Albertus de Thapolcza, ktorý bol v tomto období preceptorom rehole antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie so sídlom v Dravciach. Zrejme jemu patrí erb s jednorožcom a po stranách s ružicou a hviezdou na bočnici južného stalla. Ďalší antonitský znak v podobe jednoduchého antonitského kríža sa nachádza na plášti neskorogotického zvona z roku 1516, umiestneného v príkostonnej zvonici.⁷⁶

Draveckí antoniti aktívne zveľaďovali svoj kláštorný kostol a farnosť, pre ktorý si v roku 1402 vymohli privilégia priamo z rúk pápeža Bonifáca IX., o čom sa zachovala písomná správa označujúca dravec-

⁷⁴ Tau kríž so zvončkami na ramenách majú v svojom mestskom erbe viaceré nemecké mestá s kostolmi zasvätenými sv. Antonovi, ktoré ich pravdepodobne zdedili po antonitoch v nich pôsobiacich, napr. Sassen, Wederath, Herdringen, Hartenfels pri Torgau. Tau kríž so zvončkami na konci ramien sa nachádza napr. na svorníku rebrovej klenby predsiene na prízemí kláštora v Isenheime, v tympanone portálu antonitskej kaplnky v Mainz (doplnený tretím zvončekom pod základňou tau kríža).

⁷⁵ ŠEDIVÝ, J. 2009. Stredoveká spišská písomná kultúra. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 483-520, s. 512.

⁷⁶ Zvon je dielom na Spiši pôsobiaceho dnes málo známeho majstra Andreja. In SPIRITZA, J. 1971. Nejestvujúce a nesprávne datované spišské zvony v Súpise pamiatok na Slovensku. In Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 7. SÚPSAOP Bratislava : Palas, s.326.

kú farnosť ako „*parochialis ecclesia sancti Anthonii in Dorowez, Strigoniensis diocesis, preceptoría sancti Anthonii de Ungaria*“.⁷⁷

V stredovekých listinách sa zachovalo niekoľko záznamov zväčša majetkoprávneho charakteru, v ktorých sa spomínajú mená preceptorov draveckého kláštora.⁷⁸ Prvý dosiaľ známy preceptor menom Remundus (Reimundus) vystupuje v listine spišského biskupa Jakuba z roku 1300 ako svedok uloženia listín na hodnovernom mieste v štiavnickom a draveckom kláštore: „*Domini Abbatis de Scepus & Magistri Remundi Ordinis Cruciferorum Literas dari faceret, aut etiam procuratet (hinc apparet in Schavnik et Darótz vel Drávetz Locum), quem vocamus, credibilem fuisse.*“⁷⁹ Meno preceptora Reimunda je uvedené v listine zo 16. mája 1313, v ktorej je svedkom sporu medzi spišským comesom Štefanom a Pavlom zo Spiša, kde je označovaný ako „*Religiosum virum fratrem Reimundum magistrum cruciferorum domus hospitalis per ungariam et sclauoniam*“.⁸⁰ Preceptor Guido (Quido) vystupuje v majetkoprávnej listine z 29. apríla 1325 ako jeden z hodnoverných svedkov sporu riešeného comesom spišských Sasov medzi opátstvom a konventom Panny Márie na Spiši a obyvateľmi Popradu, uvádzaný ako „*viro religioso fratri Gvidoni, ordinis sancti Anthonii magistro et commendatori in Dravocz*“.⁸¹ Meno preceptora Guida sa tiež nachádza v listine datovanej 12. marca 1320, v ktorej vystupuje ako „*frater Guido preceptor*“. V roku 1366 je uvedený preceptor Ján (Joannes) ako „*Prior demum Praeceptor Ordinis Cruciferorum S. Antonii de Darouch*“.

⁷⁷ HRDINA, J. 2010. Spišská Města a pápežská kurie v době velkého západního schizmatu. Komunikace a transfer informací na příkladugraciálních listin. In *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. (Ed.) Kukačka, J.–Štefánik, M. a kol. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 199-215, s. 203. Citácia z Monumenta Vaticana regni Hungariae illustrantia. Tomus IV, Budapestini 1891, s. 422.

⁷⁸ Listiny, v ktorých sa vyskytujú mená draveckých preceptorov uverejnil Karol Wagner. In *Analecta Scepusii sacri et profani*. Vol 3. Ed. Carolus WAGNER. Posonii et Casoviae, 1778, s. 163-172. Z neho čerpal a v skrátenej forme spísal zoznam draveckých preceptorov VADRNA, M. 2009. Zoznam generálnych preceptorov rádu antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie v Dravciach. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. *Historia Scepusii*. Vol. I. Bratislava : FiFUK, Krakow: IHUJ, s. 568.

⁷⁹ Supplementum analectorum terrae Scepusiensis, ed. Joanne Bárdosy. Leutschoviae : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802, s. 452.

⁸⁰ Codex diplom. Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár, szerkesz. Nagy Imre. Budapest 1878, s. 298.

⁸¹ Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus Tercius. Joannis Cardinalis Csernoch, colegit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1924, s. 64-65.

Nasledujúci dravecký preceptor vystupuje pod označením Anonymus v listine z roku 1392. Preceptor Almanius v listine z roku 1399 je uvádzaný ako „*Religioso Viro Fratri Almanno, Praeceptor Praeceptoratus Sancti Antonii de Darouch*“. Nasledujúci preceptor Gerharo de Combrycz je titulovaný ako „*Gerharo de Combrycz crucifero domus Sancti Antonii de Daroch et preceptor domorum et hospitalium eiusdem Sancti [Anthonii] in regnis Hungarie et Sclauonie*.“ Z listiny datovanej rokom 1412 je známy preceptor Renardus (Reinhardus). Preceptor Albertus de Thapolcza sa spomína v listinách z rokov 1484⁸², 1496 a 1507 ako „*Praeceptor Ecclesiae Praeceptorialis S. Antonii de Darocz*“. Jeho meno sa objavuje tiež v roku 1505 – 1506 v tlačou publikovaných listinách privilégii od pápeža Júliusa II. pre rehoľu antonitov.⁸³ V levočskej kronike je uvedený preceptor Ján (Joannes) v roku 1517. Nasledujúci preceptor Mikuláš (Nicolaus) je doložený v listine informujúcej o udelení výsad reholi antonitov pápežom Klementom VII. v roku 1523. V bule sa antonitom povoľuje žobraf a milodary použiť pre starostlivosť o chorých, tiež sa im potvrdzuje právo na vlastníctvo ich kláštorných majetkov, ktoré v prípade straty môžu obhajovať pred svetským súdom. Toto pápežské nariadenie sa zo strany uhorských panovníkov nedodržiavalo, ako vyplýva z listiny z roku 1538, v ktorej sa rieši spor medzi draveckým preceptorom Jánom (Joannes) a majiteľom obce Dravce Melicharom Tlukom o pôvodné pozemky antonitov pod Spišským hradom. Kráľ Ferdinand prideliť pozemky šľachticovi Melicharovi Tlukovi, ktorý si svoje rodové meno následne zmenil na Dravecký. Posledný preceptor Štefan (Stephanus) de Szentgyoergy, v listine z roku 1555 označený ako „*Praepositus Ecclesiae hospitalis S. Antonii Confefloris de Dravec*“, sa neúspešne sporil s Draveckými, no zánik antonitského kláštora v Dravciach sa mu už nepodarilo odvrátiť. Kláštor bol spolu s kostolom vykradnutý a zničený, v kostole sa už neslúžili

⁸² VADRNA, M. 2009. Zoznam generálnych preceptorov rádu antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie v Dravciach. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 568.

⁸³ BORSA, G. 1963. *A Szent Antalról vezetett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomatványai (1505-1506)*. Könyvtörténeti írások III. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyveiben megjelent tanulmányok. 1961-1962, 223-231.

bohoslužby.⁸⁴ Tento neblahý stav pretrvával aj o storočie neskôr, kedy bola spísaná cirkevná vizitácia spišského prepošta Jána Pálfalvaya (1655) opisuje „starobyľý, pred pár storočiami katolíckmi postavený“ dravecký kostol sv. Antona Veľkého ako zničený, stojaci pri ruine kláštora *Monasterii Eremitarum S. Anthonii Abbas*. Kostol a kláštor rozvrátené „hereetikmi“, spolu s okolitými pozemkami, prevzala pod svoj patronát miestna šľachtická zemepanská rodina *Draveczy*. V kostole, v ktorom bol zničený mobiliár spolu s dvoma oltármi, bol po oprave umiestnený nový oltár sv. Alžbety Kráľovny. Kostol mal jednoduché odpustky udeľované Spišskou Kapitulou, no v minulosti aj miestnym farárom, antonitským preceptorom.⁸⁵

Zaujímavým, aj keď rozsahom skromným zdrojom informácií o draveckých antonitoch poskytuje schematizmus z roku 1852. Dravecký kostol je tu uvedený pod dosiaľ neznámym patrocíniom Blahoslavenej Panny Márie, v ktorom pôsobila *Ordinis Cruciferorum S. Antonii* od roku 1288 až do obdobia približne okolo roku 1555. Bola tu *Praepositura* spravovaná *Cruciferos Magistratus Praepositorum*. Ale máloktorí z *Commendatoribus, Magistris, et Prioribus* tu aktívne vykonávali svoju funkciu, pretože z dôvodu choroby boli často v Dravciach neprítomní. Po odchode rehole antonitov sa dravecký kostol dostal pod správu Spišskej Kapituly.⁸⁶

⁸⁴ VADRNA, M. 2009. Zoznam generálnych preceptorov rádu antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie v Dravciach. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 568.

⁸⁵ „*Filialis Dravec, templum antiq̄issimum ruina proximum peny quod extant rudera Monasterii Eremitarum S. Anthonii Abbas. A. Catholici ante aliquod sacula adificatum. Patrocinium eii est S. Anthonii Magni. Eus Patronatus pratendit Familia Draveczy. Dos et fundatio est per Hareticos distracta...DD: Terrestres sunt Nobily Draveczy...Altaria suerunt tria: Nune extat Vnum S. Elisabetha Regina. Alia 2 per Lutheranos sud destructa. Indulgentia nuda habentur. Cartem Deinna potiorem habet Capitulum Scepusiense aliam autem partem Parochii...*“ Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule, archívny fond Spišské biskupstvo, oddelenie Kanonické vizitácie, inv. č. 2, Pálfalvayova vizitácia 1655, s. 110.

⁸⁶ „*B. Mariae V. de Dravec. Ordinis Cruciferorum S. Antonii, floruit in hodierna possessione Dravec ab Anno 1288, usque Annum cireiter 1555. Neque tamen stricto nomine Praepositura erat, nam supremi apud hos Cruciferos Magistratus Praepositorum nomine veniebant, quos fratre: da Dravec etiam paucos habuerunt, pottissimum enim Commendatoribus, Magistris, et Prioribus subditi curandis infirmis vacabant. Pertinet ad V. Capitulum Scepusiense.*“ Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Scepusiensis. Pro anno a Christo nato 1852. Spišské Podhradie, 1852, s. 40.

Spišské Podhradie

Zachovaný listinný prameň dokazuje pôsobnosť antonitov v ďalšej spišskej lokalite nachádzajúcej sa priamo pod Spišským hradom, v Spišskom Podhradí (nem. *Kirchdrauf*, lat. *Subcastrum*, maď. *Szepesóvár-lja*), kde stál špitál sv. Alžbety. Jeho poloha pri potoku na južnom konci usadlosti vypovedá o dobe jeho založenia v 13. storočí,⁸⁷ dokázateľne bol však koncom 14. storočia prestavaný donátorom - miestnym farárom Henczmanom, no čoskoro bol opustený až do príchodu augustiniánov eremitov okolo roku 1400.⁸⁸ V listine pápeža Bonifáca IX. z 9. marca 1402 sa rieši spor medzi farárom z farského kostola Panny Márie v Spišskom Podhradí a kňazmi rôznych mendikantských reholí, ako aj antonitov - kanonikov kláštora a domov sv. Antona z Vienny (vo Francúzsku), regule sv. Augustína, „*quod nonnulli diversorum ordinum mendicantium fratres, quam etiam canonici monasterii et domorum sancti Antonii Viennensis, ordinis sancti Augustini*“. Rehoľní duchovní narúšali práva mestského farára, keď v kostole špitála chudobných, s patrocíniom sv. Alžbety zriadeným pod správou Spišského Podhradia, „*hospitale pauperum sancte Elysaabeth in dicto Suburbio constitutum*“, kázali a vysluhovali sviatosti, čím obmedzovali práva oficiálneho správcu tohto kostola - mestského farára v Spišskom Podhradí, v prospech ktorého bol spor vyriešený a iní kňazi mohli tu pracovať iba s jeho súhlasom.⁸⁹ Z listiny vyplýva pre náš výskum dôležitý fakt, že v Spišskom Podhradí pôsobili spolu s predstaviteľmi viacerých reholí osobitne menovaní antoniti. Pri špitáli s kamennou kaplnkou sv. Alžbety stáli obytné drevené budovy,⁹⁰ ktoré mohli obývať malé komunity dvoch alebo viacerých rehoľných spoločenskostí, deliacich si starostlivosť o chorých v špitáli a vysluhovanie sviatosti v kaplnke.

⁸⁷ KOSZTA, L. 2009. Benediktínsky kláštor z 11. storočia na Spiši? In *Historický časopis*, roč. 57, č. 2, 2009, s. 339 – 356, s. 353-354.

⁸⁸ ŠTEVÍK, M. 2010. K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši. In *Sandecko-spišské zošity*. Tom. 5. Stará Lubovňa. 2010, s. 8 – 22, s. 17.

⁸⁹ VÁRSZEGI, A., ZOMBORI, I. (eds.) 2000. *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*. Ser. I., Tom. 4, Budapest : METEM, 2000, 654 p., s. 424-425.

⁹⁰ ŠTEVÍK, M. 2010. K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši. In *Sandecko-spišské zošity*. Tom. 5. Stará Lubovňa : Lubovnianske múzeum, 2010, s. 17.

Erby preceptorátu pre Uhorsko a Slavónsko

Vzhľadom na torzálnosť listinných dokumentov týkajúcich sa pôsobenia antonitov na území Slovenska je potrebné skúmať aj nepísomné pramene, akými sú erby a znaky antonitskej rehole zachované na architektúre a mobiliári stredovekých kostolov.

V kostole sv. Alžbety v Dravciach je zobrazený erb miestnej komunity antonitov na bočnici stálla a ako všeobecný znak antonitov v podobe jednoduchého „T“ na zvone vo zvonici. Okrem draveckého kostola sa antonitské erby nachádzajú ešte v dvoch spišských rímskokatolíckych kostoloch, vo Vrbove a Spišských Vlachoch. Antonitský erb sa tu vyskytuje na bronzových krstiteľniciach (Vrbov, Spišské Vlachy), gotických stallách, svorníku klenby a na samostatnom drevenom štíte (Spišské Vlachy). Opakuje sa ten istý erb, zložený z gotického štítu (ranogotický, neskorogotický), ústredného antonitského kríža, na stranách s rozetou (ruža s piatimi okvetnými lístkami) a hviezdou (päťcípá, šesťcípá, osemcípá), nad ramenami kríža je minuskulný nápis *ihs* alebo *ihns* - monogram *Iesus Hominum Salvator* (Ježiš Spasiteľ ľudstva).⁹¹ Nad ramenami kríža je minuskulný nápis „*ihs*“ alebo „*ihus*“ so značkou skrátenia nad písmenami *hs*, ktorý je možné vysvetliť ako monogram mena Ježiš - *Ihesus*, tiež skrátené heslo *Ihesus Salvator Hominum*, alebo, vzhľadom na rytierske zameranie rehole, ako skratku kresťanského hesla *In Hoc Signo (vinces)*, (V tomto znamení zvíťazíš). V latinských nápisochoch po obvode krstiteľníc sú zvýrazňované písmena „T“. Je to antonitský zvyk uplatňujúci sa vo všetkých písomných prejavoch tejto rehole, zvýrazňovať majuskulou aj ornamentálne písmeno „T“, ktoré má tvar antonitského kríža, symbolu rehole antonitov. Erby vo Vrbove a Spišských Vlachoch patria preceptorátu antonitskej rehole pre Uhorsko a Slavónsko. Hviezda a rozeta na stranách antonitského kríža sú znaky prebraté z erbu precep-

⁹¹ Monogram IHS bol spolu s tau krížom obľúbeným znakom antonitov. Vo Francúzsku sa zachovalo niekoľko antonitských znakov, ktorými signovali architektonické články svojich stavieb. V dedinke Moissej, v ktorej sa nachádza antonitský špitál Saint-Antoine je monogram IHS vyrytý uprostred chronostikonov v kamenných nadpražiacich portálov špitálnych budov. V domoch, ktoré patrili k špitálu, na č. 9 a 11 ulice *Dieu de Pitié* je v jednej miestnosti na kruhovom svorníku rebrovej klenby chronostikon z roku 1615 s IHS a krížikom vyrastajúcim z písmena H, tiež chronostikon s ústredným tau krížom „+ 16 C T S 92 +“ a na ríme kozuba v dome *des Chaniet* je chronostikon so stredovým IHS a iniciálkami predstaveného špitála „1-rozeta-6-P-IHS-S-6-rozeta-3“.

tora Albertusa de Thapolcza, pretože z obdobia jeho pôsobenia vo funkcií preceptora v Dravciach pochádzajú všetky doteraz známe antonitské erby na území Slovenska. Označujú stavby kostolov a ich mobiliár, ktoré boli v danom období majetkom antonitskej rehole spadajúcej pod správu draveckého preceptorátu.⁹² Tieto erby sú v odbornej literatúre vykladané ako prejav donátorstva antonitov pre kostoly patriace pod cirkevnú farskú správu, ktoré neboli vo vlastníctve antonitskej rehole. Tento výklad pokladáme za mylný, keďže rehoľa zveľaďovala výlučne kostoly, v ktorých pôsobili jej členovia a boli jej majetkom.

Spišské Vlachy

Erb antonitského preceptorátu pre Uhorsko a Slavónsko sa nachádza v niekoľkých exemplároch v kostole sv. Jána Krstiteľa v Spišských Vlachoch (nem. *Wallendorf*, lat. *villa Latina*, maď. *Olasi*, *Szepesolaszi*). Obec bola kolonizovaná talianskymi prisťahovalcami (hospites) v roku 1248.⁹³ Pôvodne románsky farský kostol bol zväčšený prestavbou v roku 1434, v rámci ktorej bolo jeho presbytérium predĺžené východným smerom a zaklenuté až na štyri klenbové polia, čo je nesporne znakom kláštorného kostola. Na klenbe chóru je na jednom svorníku antonitský kríž, ktorý bol pri úpravách kostola v 19. storočí prekrytý dreveným reliéfom.⁹⁴ Po stranách chóru sú dve neskorogotické jedenásťmiestne stallá, zachované v zbarokizovanej podobe, z ktorých severné je nositeľom znaku antonitského preceptorátu. Na záklenku baldachýna je v spleti neskorogotického rastlinného ornamentu s rokom 1496 namaľovaný štítkový znak antonitov uhorského preceptorátu so stredovým antonitským krížom, na stranách s rozetou a hviezdou, hore s nápisom *ihs*, pričom zvislá nožička *h* je hore predĺžená a ukončená krížom. Antonitský kríž na stranách s rozetou (vľavo) a hviezdou (vpravo) sa opakuje na dvoch miestach

⁹² Antoniti sa okrem svojho špitálneho zamerania s veľkou pravdepodobnosťou, podobne ako napr. rehoľa kanonikov strážcov sv. Hrobu Jeruzalemského (Božohrobcov), zaoberali aj duchovnou správou na inkorporovaných farách. In TOMAS, M. 2005. Rytieri a kanonici sv. Hrobu. In *Rytierstvo element v živote stredovekého človeka. Zborník príspevkov z rovnímerného sympózia Trnava 5.-7. novembra 2004*. Trnavský historický spolok, Trnava : KON-PRESS, 2005, s. 105.

⁹³ FREIHERRN, K.C. 1857. *Ethnographie der Oesterreichschen monarchie*. Zv. 2, Wien, 1857, s. 128.

⁹⁴ WIESE, E., SCHÜRER, O. 1938. *Deutsche Kunst in der Zips*. Brünn-Wien-Leipzig, 1938, s. 103.

kupy bronzovej krstiteľnice z roku 1497 v presbytériu kostola, ktorá je dielom Jána Wagnera, kovolejára zo Spišskej Novej Vsi. V minuskulnom nápise na kupe: „*Hic fons baptisti precursoris ihesu cristi Terre scepusy oppidi vocati olasiy 1497*“ je na antonitský spôsob písmeno „T“ v slove „Terre“ zvýraznené a doplnené reliéfnym dekorom. Rovnaký erb, realizovaný ako samostatný drevený reliéf, je dnes uložený v budove fary. Povrch reliéfu je pokrytý polychrómiou a nad ramenami kríža je v striebornom štítiku nápis *ihms*. Kostol stojaci na miernej vyvýšenine obkolesený príkostolným múrom má k východnej fasáde pripojené farské (kláštorné) budovy s prejazdom a integrovanou sýpkou, vytvárajúce v pôdoryse v tvare L s nadväzujúcim múrom opevnenia areál typický pre stredoveký kláštor. Poniže spišskovlašského farského kostola východným smerom stojí mestská radnica s vežou, ktorej polovicu stavby tvorí kostolík Nanebovzatia Panny Márie. Jeho pôvodná funkcia bola pravdepodobne špitálskeho charakteru a je zrejme totožný s písomne doloženým kostolom sv. Ducha, neskôr sv. Alžbety, ktorý bol s príhlým špitálom v 15. storočí prestavbou zmenený na radnicu s vežou.⁹⁵ V závere kostolíka sa zachoval neskorogotický krídlový oltár Panny Márie, datovaný okolo roku 1500, s tabuľovými maľbami, z ktorých jedna predstavuje patróna pútnikov sv. Jakuba St. a na zadnej strane patróna rytierskych reholí sv. Juraja. Erby antonitského preceptoriátu na svorníku klenby, stallách, krstiteľnici a samostatnom reliéfe sú dôkazom o miestnom pôsobení komunity antonitov, ktorá v priebehu 15. storočia realizovala veľkolepú prestavbu farského (kláštorného) kostola, príhlých farských (kláštorných) budov a interiér kostola vybavila novým umelecky hodnotným mobiliárom signovaným vlastníckym rehoľným erbom.⁹⁶

Vrbov

Kostol sv. Serváca v spišskej obci Vrbov (nem. *Menhardsdorf*, lat. *villa Menhardi*, *Menardi*, maď. *Ménhárd*) pochádza z prvej polovice 13.

⁹⁵ HOMZA, M. 2009. Zoznam patrocínii Spiša. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 591.

⁹⁶ O živom kulte sv. Antona v Spišských Vlachoch píše v svojom liste rodák zo Spišských Vlachov významný súčasný etnograf Ján Olejník, v ktorom opisuje, že v každom dome v obci, aj v jeho rodičovskom, mali na malom oltáriku sochu sv. Antona. GRYNÆUS, T. 2002. *Szent Antal Tüze*. Budapest : Akadémiai Kiadó. 2002.189 s., s. 70.

storočia (uvádza sa rok 1222), prestavaný bol v 14. storočí na pseudohalový priestor. Pravouhlo ukončené presbytérium zaklenuté na tri polia krížovej klenby je takmer rovnako dlhé ako loď, čo je znakom mníšskeho chóru. Príľahlá severná sakristia zaklenutá troma poľami krížovej klenby so svorníkmi zdobenými reliéfnymi rozetami a listami má rozmery kapitulnej siene.⁹⁷ Na južnej strane víťazného oblúka je postavená bronzová krstiteľnica, odliata v roku 1484 majstrom Jánom Wagnerom zo Spišskej Novej Vsi. Kupa krstiteľnice je pokrytá bohatým plastickým dekorom v podobe striedajúcich sa reliéfov Ukrižovania, apoštolov sv. Petra a sv. Pavla, a dvoch kruhových reliéfov otláčkov pečatí, značiacich obečnú a krajinnú príslušnosť diela. Na reliéfnom otláčku pečate s kruhopisom „SIGILLVM VILLE MENHARDI“ stojí v strede poľa lemovaného gotickou kružbou na podstavci biskup sv. Servác, patrón vrbovského kostola, odetý v ornáte a s biskupskou mitrou na hlave, v rukách drží biskupskú berlu a kľúč.⁹⁸ Otláčok pečate s kruhopisom „S(IGILLVM) BOLESLAVI DEI GRATIA DUCIS POLONIE“ zobrazuje rytiera v zbroji zabíjajúceho mečom draka, s požehnaním Božej pravice nad jeho hlavou a za sprievodu trúbača na vrchole veže stojacej vľavo.⁹⁹ Takmer identický motív pečate s dobre čitateľným kruhopisom sa nachádza na nedatovanej bronzovej krstiteľnici v Spišskom Podhradí z prvej polovice 15. storočia, ktorá je dielom Jána Weygela z gaalovskej kovolejárskej dielne, inšpirujúcim sa tvorbou krakovských majstrov.¹⁰⁰ Rytier v boji s drakom predstavuje poľské knieža Boleslava Pobožného,¹⁰¹ v ruke drží štít so

⁹⁷ Podľa miestnej tradície sa tu konali zasadnutia rady Bratstva 24 spišských farárov *Fraternitas XXIV plebanorum civitatum regalium terrae scepusiensii*. (*Confraternitas XXIV Plebanorum Scepusiensium*).

⁹⁸ Kruhopic reliéfné pečate sv. Serváca na vrbovskej krstiteľnici je nečitateľný. Identické pečatidlo s kruhopisom, ako najstaršie zachované pečatidlo obce Vrbov pochádzajúce zo 16. storočia, opísal Jozef Novák. In NOVÁK, J. 2008. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. II. zväzok, s. 480.

⁹⁹ Výjav rytiera v zbroji, bojujúceho alebo stojaceho, s vežou (dvoma vežami) a trúbačom, sa vo viacerých obmenách nachádza na stredovekých pečatiach poľských kniežat a kráľov.

¹⁰⁰ SPIRITZA, J. - BORODÁČ L. 1975. *Podoby starého Spiša*. Bratislava : Pallas 1975, s. 7. Krstiteľnica je datovaná aj do druhej polovice 15. storočia. In *Súpis pamiatok na Slovensku III*. Bratislava : Obzor, s. 164.

¹⁰¹ Spiritza (Tamže) uvádza nesprávne pečať Boleslava Chrabrého (+1025). Otláčok pečate na vrbovskej krstiteľnici patrí veľkopoľskému kniežatu Boleslavovi V. Pobožnému (1221-1279). Zobrazenie pečate In ROSIK, S. - WISZEWSKI, P. 2007. *Wielki poczet polskich kró-*

znakom leva, na rozdiel od vrbovskej krstiteľnice, na ktorej rytierov štít má znak dvojitého kríža,¹⁰² pri nohách mu leží zabitý dračie mláďa.

Po obvode kupy krstiteľnice vo Vrbove je gotický minuskulný nápis: „Anno m cccc LxxxIII hic fons baptismi servati presulis almi Terre scepusi oppidi vocati menardi. Magister iohannes de nova villa fecit hoc opus“. V nápise je zvýraznené písmeno „T“ v slove „Terre“, zmenené z minuskuly na majuskulu, symbolizujúce rehoľný znak antonitov. Na vrchnom leme kupy sú na náprotivných stranách umiestnené dva erby antonitského preceptorátu pre Uhorsko a Slavónsko. V gotickom štíte je antonitský kríž, nad ramenami má nápis *ih̄s* a na stranách rozetu a hviezdu. Z nápisu a výzdoby krstiteľnice jasne vyplýva, že bola objednaná priamo rehoľou antonitov (erby antonitského preceptorátu a zvýraznené písmená T v nápise) v gaalovskej kovolejárskej dielni v Spišskej Novej Vsi u majstra Jána Wagnera (meno majstra a obce v nápise) pre kostol sv. Serváca vo Vrbove (názov obce *menardi* v nápise a reliéf pečate s patrónom vrbovskeho kostola sv. Servácom). Zaradenie pečate veľkopoľského kniežaťa Boleslava Pobožného (1221-1279), ktorý nebol svätorečený, do dekorácie krstiteľnice¹⁰³ môže vypovedať

lów i ksiazat. Wrocław : Wydawnictwo Dolnoslaskie, 2007, s. 489. Tiež In HLEBIONEK, M. 2010. *Boleslaw Pobożny i Wielkopolska jego czasow*. Krakow : Avalon, 2010, obraz pečate na averze obalu. Otláčok pečate na krstiteľnici v Spišskom Podhadí, ktorý je takmer rovnaký ako vo Vrbove, pripisuje Boleslavovi V. Cnostrnému (Pobožnému) aj Miroslav Hutka, ktorý ale nesprávne identifikuje rytiera zabíjajúceho draka ako sv. Juraja. In HUŤKA, M. 2005. Reflexia rytierstva v stredovekej sakrálnej ikonografii na Slovensku. In *Rytierstvo element v živote stredovekého človeka. Zborník príspevkov z rovnímerného sympózia Trnava 5.-7. novembra 2004*. Trnavský historický spolok, Trnava : KON-PRESS, 2005, s. 75.

¹⁰² Boleslav Pobožný je spodobený na svojich pečetiach ako rytier v zbroji držiaci štít so znakom leva (osobný erb Boleslava Pobožného, na pečati s rytierom zabíjajúceho draka) a na inej pečati (pečať s jazdcom) so znakom orlice (erb rodu Piastovcov). Uhorský dvojkríž na štíte vrbovskej pečate môže súvisieť s Boleslavým nárokom na uhorskú korunu, pretože mal za manželku Jolanu (Jolanta, zvaná tiež Helena), dcéru uhorkého kráľa Belu IV. Jolana spolu so svojim manželom sa aktívne angažovali v charitatívnej oblasti, podporovali viaceré kláštory, po smrti svojho manžela vstúpila do klariského kláštora, blahoslavená bola v roku 1827.

¹⁰³ Pečať poľského kniežaťa na krstiteľnici je vyjadrením zemepisno-politickej príslušnosti obce Vrbov a kostola, ktorá bola spolu s ďalšími spišskými obcami od roku 1412 – 1772 v zálohu Poľska. Boleslav Pobožný nebol kanonizovaný a aj keď zrejme žil príkladným kresťanským životom je neobvyklé, že jeho pečať bola zaradená do výzdoby sakrálneho diela určeného pe posvätný obrad kresťanského krstu.

o sympatiách objednávateľa k tejto historickej postave pokladanej za prototyp kresťanského rytiera, jedného z najväčších bojovníkov za záujmy poľskej krajiny a mecena viacerých poľských kláštorov, alebo aj o jeho možnom donátorstve pre rehoľu antonitov.

Pri severnej fasáde kostola sa nachádza cintorín a torzo budovy bývalého špitála¹⁰⁴, z ktorého sa zachovali dva kamenné múry. Na východnej strane kostola s prejazdom stojí farská budova na stredovekej parcele, ktorá je obohnaná neomietnutým kamenným múrom ohraničujúcim hospodársku časť s kamennou sýpkou. Znaký antonitského preceptorátu na krstiteľnici ako aj architektúra vrbovského kostola, ktorá je spolu s torzom stavby špitála, budovou fary a sýpky súčasťou opevneného areálu stredovekého kláštorného charakteru, sú dôkazom miestneho pôsobenia rehole antonitov.

Levoča

V spišských kronikách sú záznamy o pôsobení antonitských mníchov aj v hlavnom meste Spiša, v Levoči (nem. *Leutschau*, lat. *Leutschovia*, maď. *Lőcse*).¹⁰⁵ Existenciu levočského sídla špitálnych bratov sv. Antona naznačuje niekoľko skutočností. Farský kostol v Levoči je zasvätený sv. Jakubovi St. a postavený bol na významnej medzinárodnej obchodnej trase spájajúcej Orient s Baltom, ktorá slúžila aj pre pútnikov smerujúcich z východného okraja kresťanskej Európy na jej západnú hranicu, k hrobu v stredoveku výnimočne uctievaného svätca sv. Jakuba St. v Španielsku. Levočský kostol sv. Jakuba existoval už v druhej polovici 13. storočia. Na mieste staršej stavby bol od roku 1300 stavaný dnešný trojloďový pseudohalový kostol. Jeho severná sakristia, datovaná do poslednej štvrtiny 13. storočia, mala pôvodne inú funkciu. Slúžila pravdepodobne ako špitálna kaplnka, čo naznačujú aj nástenné maľby nad vstupom zo strany severnej lode zobrazujúce skutky milosrdenstva a smrteľné hriechy.¹⁰⁶ Sakristia prístupná portálom v severnom múre severnej bočnej lode kostola sv. Jakuba má obdĺžnikový pôdorys ukon-

¹⁰⁴ Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, fond MM Vrbov uchováva tzv. Sirotské zápisnice z 18. a 19. storočia zo sirotinca prevádzkovaného vo Vrbove. Tiež v archíve rímskokatolíckej fary vo Vrbove sú účtovné knihy vrbovského „xenodochia“ z rokov 1936-1950.

¹⁰⁵ HOMZA, M. 2009. Počiatky kresťanstva na Spiši. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 252.

¹⁰⁶ POMFYOVÁ, B. 2003. Levoča, Rím. kat. kostol sv. Jakuba. Katalóg diel. In BURAN, D. a kol. 2003. C. d., s. 628.

čený polygónom, zaklenutý troma poliami krížovej klenby a štvrtým v závere (okolo r. 1330)¹⁰⁷, s bohato zdobenými reliéfnymi svorníkmi - hlavou Krista, listami a s troma zajacmi. Svorník s motívom troch rotujúcich zajacov okolo stredovej osi a so spoločnými ušami tvoriacimi trojuholník bol v architektúre západnej Európy rozšírený najmä v 15. storočí. V severnom múre sakristie je architektonicky poňaté pastofórium, preobmené na lavabo, vo forme gotickej edikuly s rímsovým štítom s krabami a fiálami po stranách.

Na silnú svätoantonskú tradíciu v kostole sv. Jakuba v Levoči poukazujú zachované fragmenty nástenných malieb na východnej stene severnej predsieni vedľa portálu do kaplnky sv. Juraja, kde po pravici Tróniacej Madony je už len fragmentárne zachovaná postava svätice v červenom šate, zrejme sv. Mária Magdaléna, a po ľavici ako pustovník s palicou a zvoncom v ruke je sv. Anton pokúšaný nad ním sa vznášajúcim diablom. Maľby svätcov, porušené výstavbou portálu vedúceho zo severnej predsieni do kaplnky sv. Juraja, boli zopakované v jeho tympanóne. Tu sv. Anton odetý do červeného plášťa sv. Atanáza a so zvoncom v ruke stojí spolu so sv. Máriou Magdalénou držiaca nádobu s drahou masťou, ako adorant uprostred nich zobrazeného Krista Bolestného - Vir Dolorum vstávajúceho z hrobu, s vročením 1515.¹⁰⁸ Táto netradičná kompozícia poukazuje na špitálne patrocínium.¹⁰⁹ Reliéf sv. Antona sa nachádza v interiéri chrámu na oltári sv. Anny, z obdobia pred rokom 1516, kde je svätec zobrazený so zvoncom v ruke a so svojím zvieračím atribútom. Výnimočný prejav kultu sv. Antona Pustovníka na maľbách severnej predsieni a na oltárnom reliéfe v lodi kostola sv. Jakuba sú možným znakom pôsobenia antonitov, ktorí ako patróni svätojacob-

¹⁰⁷ Ilustrovaná encyklopédia pamiatok, s. 782.

¹⁰⁸ Postavy po stranách Krista boli nesprávne identifikované ako Bolestná Panna Mária a sv. Ján Evanjelista. In Ilustrovaná encyklopédia pamiatok, s. 783. Nejedná sa o scénu Vzkriesenia Krista z hrobu, ale o symbolickú kompozíciu adorácie Krista Bolestného, ktorý sa podľa evanjelia zosobňuje v každom trpiacom človeku, a dvoma svätcami, patrónmi chorých. Sv. Mária Magdaléna bola vzývaná pri očných chorobách a podobne ako sv. Anton pri morových epidémiách.

¹⁰⁹ Sv. Anton Pustovník v spoločnosti sv. Márie Magdalény sú ako patróni chorých vyobrazení na neskorogotickom krídlom oltári Narodenia, známym ako oltár Portinariovcov (okolo r. 1475), od flámskeho maliara Huga van der Goes, pre kostol špitála St. Maria Nuova vo Florencii; a tiež na oltárnej tabuľovej maľbe „Sv. Anton, sv. Kornelius, sv. Mária Magdaléna“ (r. 1435, Alte Pinakothek, Mníchov) od nemeckého maliara Stefana Lochnera.

ských pútnikov mohli mať svoj dom so špitálom a špitálnou kaplnkou (dnešná severná sakristia) pri levočskom farskom kostole.¹¹⁰

V stredovekej Levoči sa nachádzali najmenej dva špitále: špitál s kostolom sv. Jána stojaci do roku 1530, kostol sv. Ducha so špitálom pochádzajúci z 11. storočia, doložený v roku 1515 a 1516, a kostol sv. Alžbety založený saskými osadníkmi po tatárskom vpáde, ktorý stál mimo mestských hradieb až do roku 1532.¹¹¹ Mestský špitál sa spomína v súvislosti s požiarom v roku 1462.¹¹² V roku 1515 sa správcom špitálskeho kostola sv. Ducha stal mešťan Konrád Sperfogel.¹¹³ Dosiaľ nezodpovedanou otázkou zostáva, ktorý z týchto špitálov založili, resp. istý čas vlastnili a prevádzkovali antoniti.

Červený Kláštor

Pravdepodobnou sa javí tiež teória o pôsobení antonitov na strategickom mieste severných hraníc Uhorska pri ústí potoka Lechnica do Dunajca, v údolí nazývanom *Vallis s. Antonii prope Donayec* (Dolina svätého Antona vedľa Dunajca), kde bol brod a kadiaľ viedla frekventovaná cesta do Poľska, ešte pred založením známeho Červeného Kláštora kartuziánskej rehole v roku 1320, kde prevádzkovali špitál a útulok pre pútnikov s pristavanou kaplnkou sv. Antona Pustovníka.¹¹⁴ Patrocínium sa prenieslo aj na novopostavený kartuziánsky kostol. Antoniti sa podľa niektorých teórií do doliny sv. Antona vrátili, keď sa tu v závere stredoveku presťahovali z kláštora v Dravciach. Ako hmotný dôkaz ich pôsobenia v Červenom Kláštore môžu byť interpretované znaky v refektári, prestavanom koncom 15. storočia až v prvej štvrtine 16. storočia. Na dvoch svorníkoch neskorogotickej sieťovej klenby sú znaky T-kríža a monogram *ih̄s*. Svorníky s rovnakým značením a v tomto poradí sa nachádzajú aj na klenbe presbytéria antonitského kostola sv. Antona Pustovníka v Kolíne nad Rýnom. Priestranná miestnosť refektára je ukončená veľkým trojstupňovým oknom s pravouhlým uzáverom, ktoré

¹¹⁰ V Memmingene bol antonitom pridelený farský kostol sv. Martina, ktorý sa stal hlavným rehoľným kostolom celého generálneho preceptorátu.

¹¹¹ Rábik, Vladimír. 2010. Levoča. In. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. (Ed. ŠTEFÁNIK, Martin - LUKAČKA, Ján a kol.), Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 252-262.

¹¹² Tamže, s. 256.

¹¹³ Tamže, s. 257.

¹¹⁴ RUCIŇSKI, H. 2009. Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s.415.

je charakteristické pre mestskú a palácovú architektúru záveru gotiky a nástupu renesancie. Refektár s architektonickými článkami vychádzajúcimi zo vzorov honosného neskorogotického nesakrálneho umenia je vzdialený od jednoduchosti a skromnosti, ktorými sa vyznačujú kartuziánske stavby, skôr sa hlási k výrazovým prostriedkom používaných v architektúre antonitov v nemeckých krajinách v závere stredoveku. Na možné pôsobenie antonitov v doline sv. Antona poukazuje aj patrocínium kostola v susednej obci Lechnica. Stredoveký jednolodňový kostol s pravouhlým uzáverom presbytéria je ako jediný na Slovensku zasvätený patrónovi pútnikov sv. Jodokovi (*Jošt, José*), ktorého svätyne, podobne ako antonitské, sa nachádzali popri pútnických cestách k hrobu sv. Jakuba St.

Boj antonitov o stratené pozície

Výnos pápeža Urbana V. v roku 1364 nariaďoval pod hrozbou cirkevných trestov, aby sa špitále vrátili k svojmu pôvodnému účelu a nestali sa súčasťou daru alebo zámeru iného využitia. V tomto duchu sa antoniti snažili obnoviť svoje predchádzajúce pozície a znovu získať do vlastníctva kláštorné domy a špitále, ktoré im podľa ich vyjadrenia v minulosti patrili. Špitále boli v tom čase v rukách mestských správ, ktoré na ich obnovu použili nemalé prostriedky a nemienili sa ich vzdať. Rozsudky panovníkov, opierajúcich sa o mestá ako zdroj financií a obranyschopnosti krajiny, mestám vlastnícke práva na špitále potvrdzovali. Antoniti viedli spor o špitál v Košiciach, Spišskom Podhradí a Spišskej Novej Vsi (1412).¹¹⁵ V Spišskom Podhradí antoniti skutočne pôsobili, čo sme dokladovali listinou, ktorá však pochádza z obdobia, kedy bol miestny špitál sv. Alžbety už v rukách mesta.

Košice

Spor o vlastníctvo špitála, ktorý viedli antoniti s mestom Košice (nem. *Kaschau*, lat. *Kassovia*, maď. *Kassa*) je dôkazom snahy rehole o obnovenie svojho sídla v meste. Je možné ho stotožniť so špitálom sv. Duchu nachádzajúcim sa „*extra muros opidi Cassouiensis*“, alebo špitálom sv. Antona, písomne doloženým v roku 1412, pričom môže ísť o dvojité

¹¹⁵ GRYNÆUS, Tamás. 2005. Die Antoniter in Ungarn. (Drautz, Preßburg, Schäßburg). In *Antoniter – Forum. Für das Antoniter-Forum Gesellschaft zur Pflege des Erbes der Antoniter e. V. herausgegeben von Adalbert Mischlewski*. Heft 13, München : Verlag der Gesellschaft, 2005, s. 80-111.

pomenovanie toho istého špitála. Antoniti dostali povolenie od pápeža zaberáť pod svoju správu opustené, alebo nikomu nepatriace kláštory. V súvislosti s touto výsadou mohli načas viesť aj Špitál sv. Ducha v Košiciach.¹¹⁶

V Košiciach sa nachádzal špitál sv. Ducha a pravdepodobne aj druhý špitál v severozápadnej časti mesta.¹¹⁷ Andrász Mezö pred mestské hradby Košíc „*extra muros opidi Cassouiensis*“ lokalizuje špitál s patrocíniom sv. Antona, písomne doložený v roku 1412,¹¹⁸ pričom môže ísť o dvojité pomenovanie toho istého špitála. Prvá zmienka o špitáli v Košiciach pochádza z roku 1283 v listine pápeža Martina IV. pre ostrihomského arcibiskupa riešiaceho spor o príjmy špitála medzi rehoľou johanitov zo Stoličného Belehradu a mestom Košice. V špitáli s patrocíniom príznačným pre johanitov, neskôr pôsobila rehoľa antonitov z Draviec, pokračujúca v presadzovaní si svojich práv na prevádzku a zisky špitála v listine z roku 1366. Antoniti v Košiciach si svoj nárok na stálu správu špitála neobhájili pre záujem mesta vlastniť toto pre život mestskej komunity nevyhnutné zariadenie, ktoré napriek výdavkom na prevádzku bolo finančne zabezpečené a prinášalo zisk, tak ako tomu bolo aj v prípade antonitského špitála v Bratislave. Rozhodnutím kráľa Žigmunda v roku 1399 sa špitál v Košiciach stal mestským sociálnym zariadením.¹¹⁹ V ďalšej listine kráľa Žigmunda z roku 1392 pre košických mešťanov -richtára Jakuba Stojana mladšieho a staršieho Jakuba syna Kelyena, sa spomína špitál sv. Ducha, slúžiaci pre vydržiavanie a výživu slabých a biednych, patriaci pod správu mesta Košice: „*Hospitale in honorem Sancti Spiritus in dicta ciuitate nostra Cassouiensi pro sustentatione et alimento debiliū et miserorum fundarunt et aedificarunt*“¹²⁰ Tiež sa spomína už ako košický špitál v listine z roku 1412.

¹¹⁶ VADRNA, M.: Zoznam generálnych preceptorov rádu antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie v Dravciach. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 568.

¹¹⁷ SLEZÁKOVÁ, M. – NÁDASKÁ, K. 2010. Košice. In. Lexikon stredovekých miest na Slovensku. (Ed. ŠTEFÁNIK, M. - LUKAČKA, J. a kol.), Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 194-238.

¹¹⁸ MEZŐ, A. 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : METEM, 2003. s. 49.

¹¹⁹ Tamže, s. 200.

¹²⁰ Codex diplomaticus hungariae. Tomi X. Volumen II. (1392-1400). (Ed.) FEJÉR, Georgii. Budae 1834, s. 60.

V predchádzajúcej publikácii sme sa venovali možnosti usídlenia a pôsobenia rehole antonitov v oblasti stredoslovenských bankských miest – v obci Svätý Anton pri Banskej Štiavnici, v bývalých samostatných obciach Sásova a Jakub, dnes mestských častí Banskej Bystrice, ktorým sa v tejto štúdií nebudeme venovať.¹²¹

Patrocínium sv. Antona Pustovníka ako možný znak vplyvu rehole antonitov

Listinný záznam, značenie antonitským krížom a erbom sú historickými prameňmi dokazujúcim prítomnosť rehole antonitov v danej lokalite. O niektorých obciach a mestách, kde sa tieto historické pramene o antonitoch nezachovali, je možné vytvoriť teóriu o miestnom pôsobení tejto rehole, podporovanú niekoľkými indíciami, ako napr. zasvätenie kostola sv. Antonovi a jeho viacnásobné vyobrazenie v interiéri. Úcta k sv. Antonovi sa šírila prostredníctvom rehole antonitov a tiež benediktínov – eremitov, no prinášali si ju zo svojej domoviny aj nemeckí kolonisti.¹²² Na Slovensku je niekoľko stredovekých kostolov s patrocíniom sv. Antona Veľkého (Jaklovce, Ordzovany, Stojany, Spišská Belá, Važec, Jarovnice, Ladmovce, Šarišské Bystré, Hodejovec, Svätý Anton pri Banskej Štiavnici), ktoré sú znakom pôsobenia kultu tohto svätca. V 13. storočí je doložený kostol sv. Antona v Jaklovciach (neskôr s pridaným patrónom sv. Pavlom Pustovníkom) a v Ordzovanoch. V Stojanoch, dnes mestskej časti Popradu, patrocínium už zaniknutého kostola sv. Antona Pustovníka sa uvádza v roku 1390.¹²³ Ako demonštráciu vlastníctva obce Stojany dalo mesto Spišská Sobota (maď. *Szepesbéla*) okolo roku 1500 vyhotoviť monumentálny neskorogotický oltár sv. Antona Pustovníka, ktorý bol umiestnený netradične vedľa hlavného oltára vo svätyni kostola sv. Juraja v Spišskej Sobote.¹²⁴ Stred krídlového oltára tvorí nika so sochou sv. Antona. Po stranách sú dve pohyblivé krídla s dvanástimi tabuľovými maľbami predstavujúcimi scény zo svätoantonskej legendy:

¹²¹ REŤKOVSKÁ, A. 2011. Rehoľa antonitov na Slovensku. In *Acta Historica Neosoliensia. Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2010, č. 13, s. 5-33.

¹²² SLIVKA, M. 1987. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska..., s. 396.

¹²³ HOMZA, M. 2009. Zoznam patrocínií Spiša. Dodatky. In HOMZA, M., SROKA, S.A. 2009. C. d., s. 582 - 594.

¹²⁴ GLATZ, A. C. 2001. Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote. Košice : Agentúra Sáša, 2001, s. 28.

Stretnutie sv. Antona so satyrom, Stretnutie sv. Antona a sv. Pavla Pustovníkov, Sv. Anton pochováva sv. Pavla, Pokušenie sv. Antona diablom v podobe krásnej ženy, Videnie sv. Antona s anjelmi a diablami, Sv. Anton poučuje rehoľníkov, Pokušenie sv. Antona, Sv. Anton v rozhovore s anjelom, Videnie sv. Antona, Pokušenie sv. Antona diablom v podobe poľovníka, Pokušenie sv. Antona diablami v podobe troch žien, Sv. Anton bitý diablami. Tabuľové maľby sú dielom majstra Hansa T.¹²⁵ Socha sv. Antona sa nachádza tiež v nadstavci gotického oltára sv. Mikuláša (1507-1510), ktorý stojí na svojom pôvodnom mieste pri triumfálnom oblúku na južnej strane lode. Osobitá úcta venovaná sv. Antonovi v kostole sv. Antona v Stojanoch a sv. Juraja v Spišskej Sobote by mohla naznačovať vplyv antonitov z Draviec.

Patrocínium sv. Antona Opáta má tiež kostol v Spišskej Belej, ktorý pochádza z roku 1270. Predĺžené presbytérium zaklenuté dvoma poliami krížovej klenby je možným znakom pôsobenia rehole.¹²⁶ V tejto súvislosti, ako aj vzhľadom na viaceré zachované výtvarné diela v jeho interiéri s vyobrazením sv. Antona – v závere presbytéria na severovýchodnej stene polygónu sa zachoval fragment nástennej maľby predstavujúci sv. Antona¹²⁷ s palicou ukončenou v tvare tau kríža a žehnajúcim gestom pravice, ktorý stojí pod lineárne naznačeným oblúkom arkády, zprava k nemu pristupuje prasiatko a malá postava prosebníka (donátora maľby?). Socha sv. Antona z pôvodného neskorogotického oltára je dnes umiestnená na novogotickom hlavnom oltári. V týchto súvislostiach možno uvažovať o antonitoch ako staviteľoch či neskorších správcoch kostola.

Jarovnice v Šariši sa v listinách z rokov 1262 a 1320 označujú ako *villa Sancti Anthonii*, tiež sa tu nachádza pôvodne stredoveký kostol sv. Antona Pustovníka, neskôr renesančne a barokovo prestavaný. O obci Ladmovce na Zemplíne je listinný záznam z roku 1332-1335 „*Syxtus sacerdos Sancti Anthonii de Ladamath*“. V gemerskej obci Hodejovec, miestnej časti zvanej Sebden ležiacej v doline Antal, bola farnosť zasvä-

¹²⁵ FAJT, J. 2003. Medzi dvorom a mestom. Maliarstvo na Spiši okolo roku 1500 a magnátska rodina Zápoľských. In BURAN, D. a kol. 2003. C. d., s. 418.

¹²⁶ ŽÁRY, J. 1986. *Dvojloďové kostoly na Spiši*. Bratislava : Tatran, 1986, 312 s., s. 254.

¹²⁷ Námet maľby bol nesprávne identifikovaný ako Pokušenie sv. Antona. In TOGNER, M. 1988. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1988. 156 s., s. 96.

tená sv. Antovi (dnes sv. Martinovi), s písomnou zmienkou z roku 1332. Šarišské Bystré má gotický kostol sv. Antona, v zázname v roku 1438 uvedený ako „*ecclesiam lapideam in honorem sancti Anthonii*“¹²⁸ Obec Rožkovany na Šariši mala sv. Antonovi Pustovníkovi zasvätený farský kostol pochádzajúci z 13. storočia, v 19. storočí zbúraný a oproti nemu bol postavený nový kostol s prevzatým patrociom.

Kult sv. Antona v gotickom výtvarnom umení.

Úcta k sv. Antonovi sa prejavila aj v jeho častom spodobovaní v sochách a na tabuľových maľbách gotických oltárov farských kostolov v Bardejove, Spišskej Kapitule, Danišovciach, Spišskej Sobote, Očovej.

V kostole sv. Egídia v Bardejove sú sv. Antonovi Pustovníkovi venované viaceré zobrazenia na dvoch gotických krídlových oltároch. Tabuľová maľba sv. Antona spolu so sv. Barborou je na krídle oltára sv. Ondreja (okolo r. 1460).¹²⁹ Na oltári Piety sú dve tabuľové maľby na zavretých krídlach oltárnej skrine (1. štvrtina 16. storočia).¹³⁰ Maľba vľavo predstavuje Stretnutie sv. Antona so sv. Pavlom Pustovníkom pred jeho jaskynnou pustovňou. Svätci sedia za stolom a nad ich hlavami prilietajú havran nesúci im v zobáku bochník chleba. Na tabuli vpravo sv. Anton pochováva sv. Pavla za pomoci dvoch levov, ktorí svojimi labami vyhrabávajú pre mŕtveho svätca hrob.

Tabuľová maľba sv. Antona je na oltári Kľaňania sa troch kráľov (1470-1478) v Spišskej Kapitule.¹³¹ V kostole Všetkých svätých v Očovej je v skrini neskorogotického oltára sv. Mikuláša a sv. Antona (r. 1514) umiestnená socha sv. Antona, držiaceho palicu ukončenú tau krížom a bibliu. V interiéri stredovekého kostola Blahoslavenej Panny Márie (dnes evanjelický) v Štítniku sa nachádza nástenná maľba sv. Antona (15. storočie), na ktorej je zobrazený ako patrón domácich zvierat, v pravej ruke držiaci palicu so zakončením do pravého uhla, v ľavej ruke má zvonec a vedľa neho kráča malé prasiatko. Kaplnka zasvätená sv. Antonovi Pustovníkovi (druhá polovica 15. storočia) sa nachádza v kostole sv.

¹²⁸ MEZŐ, A. 2003. *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : METEM, 2003. s. 48-50.

¹²⁹ CIDLINSKÁ, L. 1989. *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 28-29.

¹³⁰ CIDLINSKÁ, L. 1989, s. 27, nesprávne určené scény na tabuľových maľbách.

¹³¹ CIDLINSKÁ, L. 1989, s.78.

Martina v Bojniciach. Tabuľová maľba sv. Antona Pustovníka je súčasťou predely oltára (50. roky 14. storočia) florentského maliara Narda di Cione, ktorého dielo tvorilo kolekciu umeleckých zbierok grófa Jána Pálffyho na Bojnickom zámku. V zbierkach gotického umenia Slovenskej národnej galérie v Bratislave sa nachádza tabuľová maľba od neznámeho augsburgského maliara s Tróniacou madonou medzi sv. Barborou a sv. Antonom Pustovníkom (medzi r. 1510 – 1520).¹³² Súčasťou zbierok sú dve sochy sv. Antona predstavujúce svätca ako antonitu v rehoľnom odevu – habit s koženým pásom a škapuliarom, dlhý plášť, mozeta s kapucňou, na hlave baret. Je to socha sv. Antona (20. roky 16. storočia) z neznámej spišskej lokality¹³³ a reliéf sv. Antona (okolo a po r. 1520), držiaceho palicu ukončenú antonitským krížom, zvonec, pri nohách s prasiatkom, pôvodne pochádzajúci z kídla oltára sv. Mikuláša z kostola sv. Márie Magdalény v Danišovciach.¹³⁴

Záver

Rehoľa sv. Antona, založená na konci 11. storočia, mala spočiatku charakter laického bratstva venujúceho sa opatere a liečbe chorých na ergotizmus. Pravidlá pre svoj komunitný život antoniti prevzali od križiackych reholí a uchovali si ich aj po zmene na kanonickú rehoľu po roku 1297. Užitočnosť a dobrá organizácia práce priniesli antonitom úspech a pevné miesto v spoločnosti. Z materského kláštora vo francúzskom Saint-Antoine pri Vienne sa antoniti rozšírili do všetkých končín kresťanského sveta, kde si zakladali kláštory so špitálmi.

Písomné záznamy o pôsobení mníchov rehole sv. Antona na Slovensku sa podľa súčasného stavu výskumu vzťahujú na lokality - Bratislava, Dravce, Spišské Podhradie, Levoča, Košice a Spišská Nová Ves. Na základe antonitských znakov zachovaných v kostoloch, je možné ich počet rozšíriť o Spišské Vlasy, Vrbov a hypoteticky aj o Červený Kláštor, Svätý Anton, Sásovu a Jakub pri Banskej Bystrici. Činnosť antonitov v stredovekej západnej Európe bola veľmi intenzívna a šírila sa aj do okrajových oblastí vplyvu kresťanstva. Antoniti si vytvorili preceptorát v Bratislave a neskôr v Dravciach, čo vypovedá o vhodných podmien-

¹³² GLATZ, A.C. *Gotické umenie v zbierkach Slovenskej národnej galérie*. Edícia Fontes, I. zväzok. Bratislava : Tatran, 1983, s.186.

¹³³ GLATZ, A. 1983, s. 158-159.

¹³⁴ GLATZ, A. 1983, s. 147-148.

kach pre ich pôsobenie, ktoré pretrvávali až do záveru stredoveku, kedy ako rehoľa u nás zanikli. Pokúsili sme sa zmapovať prostredníctvom priamych i nepriamych dôkazov výskyt antonitov na území dnešného Slovenska. Čerpali sme z listinných prameňov, zo zachovaných antonit-ských erbov a znakov, tiež na základe umelecko – historického zhodnotenia sakrálnych stavieb a mobiliáru s osobitným prejavom kultu sv. Antona Pustovníka sme sa pokúsili hypoteticky určiť ich pôsobenie. Na záver možno konštatovať, že história rehole antonitov na území dnešného Slovenska pre nedostatok hodnoverných pramenných materiálov zostáva naďalej z veľkej časti neobjasnená.